بزاڤی نەتەوەیی کورد لە روانگەی سیاسییەوە

و چەند وتاری پێوەندیدار

بێهزاد خوشحاڵی

وەرگێڕان:

ئەفراسیاب گرامی

Afrasyab.g@gmail.com

www.amrojane.blogspot.com

سەرچاوە: بلاڤۆکی کوردستان، ئۆرگانی خوێندکارانی کوردستان

http://www.bkhreference.blogfa.com

پێشکەشە بە
ڕۆحی نەتەوەیی کورد
پێشەوا قازی محەمەد

پێرست :

- پەیڤ:
- پێشەکی وەرگێڕ
- بەرایی باس:
- راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری
- راپەڕینی سمکۆ شکاک
- راپەڕینی شێخ مەحموود بەزنجی
- راپەڕینی شێخ سەعید پیران
- راپەڕینی مەلا مستەفای بارزانی
ـ پێشەوا قازی محەممەد و کۆماری کوردستان
ـ گرنگیی ژیۆپۆلتیكو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان
ـ کورتەباسێك لەمەڕ رەوشی کوردەکان لە سوریە

پەیڤ:

خوێنەری هێژا!

ئاوڕدانەوە و خوێندنەوەی بارودۆخی سیاسی و رەوتی مێژوویی گەلی کورد روانگەیەکی ژیرانە و خوێندنەوەیەکی قووڵی دەوێ کە بتوانێ نێواخندۆزی هەموو لایەنە مێژوویی و سیاسییەکانی بزووتنەوەی کورد لە خۆ بگرێت و بیخاتە بەر راڤە و لێکدانەوەوە. گومان لەوەدا نیە، مێژووی نەتەوەکەمان بە بارودۆخێکی سەختی سیاسیدا تێپەڕیوە و لە ماوەی دوو سەد ساڵی رابردوودا گەلێک هەوراز و نشێوی بە خۆیەوە بینیوە. خەبات و رابوونی کورد، پەرچەکردارێکی سیاسی بەرامبەر ستەمی سیستماتیک و هەوڵی توانەوەی نەتەوەکەمان بوو. دوژمنانی کورد هەوڵی سڕینەوە و پاکتاوی رەگەزی ئێمە بوون، بەڵام راپەڕینەکان بوونە هەوێنی بەردەوامیی و ژیانەوە و هیوای کورد و لە هەمان کاتیشدا مێژووی تراژیکیان دڵتەزێن بوون.

ئەم کتێبە هەوڵێکی سادە و ساکارە و کۆکردنەوەی ئەو وتارانەیە کە لە ساڵانی رابردوودا بە نیسبەتی مێژوویی سیاسی و نەتەوەیی بزووتنەوەی کوردەوە وەرگێڕانم کردۆتەوە سەر زمانی کوردی و بەرهەمی قەڵەمی نووسەری خۆشەویست بێهزاد خۆشحالییە و هەروەها بۆ ئەوەی کتێبەکە

دەوڵەمەند تر بێت، وتارێکی بەڕێز د.ئەسعەد رەشیدی، وتارێک لە مەڕ کوردەکانی سووریەی لە خۆ گرتوە. کە لێرەدا سوپاسیان دەکەم و قەڵەمیان رەنگین بێت بۆ راژەگوزاری نەتەوەکەمان.
هیوا دارم هەموو لایەک بەدڵی بێت....

ئەفراسیاب گرامی

پێگەی کورد لە رۆژهەڵاتی نیوەڕاستدا

ناوچەی رۆژهەڵاتی ناقین، ئەو ناوچە ئاڵۆزەی جیهانە کە زۆرترین بەرژەوەندیی زلهێزەکانی لە رەوڕەوەی مێژوودا، تێدا مامەڵەی لەسەر کراوەو ئەم ناوچەیە بە هۆی فاکتەرە ئیستراتیژیکی و ژیۆپۆلیتیکیەکانیەوە هەمووکات بۆتە گۆڕەپانی ململانێی هێزە جیهانییەکانو لە هەمان کاتیشدا ئاڵۆزترین ناوچەی جیهانە کە تووشی قەیرانێکی چڕوپڕ هاتووە. بۆیە رۆژهەڵاتی نێوەڕاست نەخۆشەو بوونی دەسەڵاتە توتالیتارو سەرەڕۆکانیشو نالەباربوونی باروودۆخی ژیانی خەڵکی لە بیاقە گشتییە سیاسی، کۆمەڵایەتی و کولتووری و ئابوورییەکاندا دوو ئەوەندەی دیکە پەکی خستووەو کاریگەرییەکەی قووڵی لەسەر گۆڕانکارییە جیهانییەکان داناوە. لە لایەك بە هۆی بوونی سەرچاوەیەکی وزەو کانگای ژێرزەوینی و لە لایەکی دیکەوە، هەڵکەوتوویی ژیۆئیستراتیژیکی ئەم ناوچەیە، وەهای کردووە کە ململانێی جیهانییەکان لێرەدا چڕ بکاتەوە. هەڵکەوتوویی لە دڵی جیهانداو فرەئایینی و فرەکولتووری، فرەنەتەوەیی و قەیرانی

ناسیۆنالیزم لەم دەڤەرە پڕ لە کێشەیەدایە، کە هەموو ئەم فاکتەرە بنەڕەتییانە دەستیان داوەتە دەستی یەکدی هەتا بڵێین کە ڕۆژهەڵاتی ناڤین، مەکۆی قەیرانو گیرۆدەی نەخۆشییەکە کە بێ چارەسەرکردنی حقووقیو سیاسی شارۆڤەندان بە تایبەتی مافی دیاری کردنی چارەنووسی نەتەوەکانو لەبەرچاوگرتنی کەمایەتییە ئایینیو ئەتنیکییەکان، ئەو ڕەوشە بەرەو باشیو هێمنی ناڕواتو تەناهی ناوچەکە بەرەو ڕووی مەترسییەکی جیددیتر دەبێتەوە، کە لە داهاتوودا دەبێتە مۆتەکەی نەهامەتی بۆسەر کۆمەڵگای مرۆیی. یەکێك لەو ئەگەرانەی کە ڕەنگە زۆر ڕوونو بەرچاوو بێت، پەرەسەندنی بیری بناژۆخوازیو رادیکاڵیزمی ئیسلامییە کە یەکەمین لەمپەر لەبەرامبەر دێموکراتیزاسیۆنی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤیندایە. واتە ئەگەر بڵێین تەوەرێکی دیکەی شەڕ لە داهاتوودا، دروست ببێ، تەوەری متافیزیكو بناژۆخوازییە. لە حاڵێکدا کە دنیا لە گۆڕانو گۆڕانکارییە خێراکانی خۆی لە نێو پرۆسەی بە جیهانیبووندا تێپەڕ دەکاو بێپرسوڕا سنوورە نەتەوەییەکان دەبەزێنێ، دەوڵەتە توتالیتێرو سەرەڕۆکان تووشی وەرچەخانێکی کوتوپڕ دەبنو لە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ زایەڵەی تیرێژی مافەکانی مرۆڤدا تووشی قەیران دەبنو چونکوو چەقبەستوو و نەگۆڕن، هەر چەشنە گۆڕانێك لە

سیستمی دەسەڵاتدارێتی‌دا، بە واتای نەمانی ئەو سیستمەیەو دەڕووخێ. چونکە کاتێك سیستمێك بیچم دەگرێو کۆڵەکەکانی ئەو سیستمە بنیات دەنرێ، ئەگەر چەقبەستوو و نەگۆڕ بێ، ئەوا ڕیفۆرم هەڵنەگر دەبێ، بەڵام ئەگەر گۆڕان هەڵگر بێو گۆڕانخواز بێت، ئەوا دەبێتە دینامیزمی پێکهێنانی گۆڕان لە کۆمەڵداو خۆی لەگەڵ ڕەوتی نوێدا ڕێك دەخات. شایانی باسە کە ئەو ڕەوتە لەگەڵ بیرە چەقبەستووەکاندا ناگونجێو ئەمەش لە مێژوودا، دووپات بۆتەوەو مێژوو پێمان دەڵێ کە سیستمە نەگۆڕەکان، لە زەمەنێك لە مێژوو لەبەریەك هەڵدەوەشێنەوە. لێرەدا بە چاوخشاندنێك بەسەر ڕەوەشی ڕۆژهەڵاتی ناڤین، دەبینین داوێنی ئەم وڵاتانە، دیکتاتۆرییەتەو گیرۆدەی سیستمی توتالیتێرین. ئەم سیستمانە لەگەڵ دنیای ئەمڕۆو جیهاندا ناتەبایەو ناتوانن خۆیان نوێ‌بکەنەوە. لە کاتێکدا جیهان بەرەو شارستانییەتو پێشکەوتنی هەرچی خێراتر دەڕوات، ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤین هەتا دێت، بەرەو بناژۆخوازیو رادیکالیزمی ئیسلامی دەڕوات کە ئەو فاکتەرەش ڕۆژەڤی دێموکراتیزاسیۆنی ناوچەکەی وەدوا خستووە. تێکچڕژانی فاکتەرە دەردەکییەکانو ناوچەییەکان لە مێژووی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا گەلێك ئاڵۆزیو بشێوی لێ‌کەوتۆتەوە. لەوەی‌ڕا کە لە کۆمەڵگا دیکتاتۆر لێدراوەکانی ناوچەی

رۆژهەڵاتی ناڤیندا، خەڵکی دەکەونە بە شاڵاوی سەرکوتو توندوتیژییەوەو مافیان لێ زەوت دەکرێ، بۆتە ئاخێزگەی سەرهەڵدانی بزاڤەکۆمەڵایەتییە بەرهەڵستکارانەکان، بۆ ئەوەی بەستێنێکی لەبار بۆ گەشەسەندنی دێموکراسی رێك بخەنو لە گێژاوی راسیزمو توتالیتاریزمدا دەرباز ببنو بە مافە سروشتیو رەواکانی خۆیان بگەن. لە نەبوونی دێموکراسی، کۆمەڵگای مەدەنی، خوازیاری مافە سیاسیو کولتوورییەکانی خۆیانو ئەم بزاڤانەش بەردەوام رادیکاڵتر دەبنەوە.

بە پێی هەڵکەوتوویی ئیستراتێژیکی ئەم ناوچەیە هەمووکات مەیدانی پێکدادانی زلهێزەکانی ناوچەکە بووەو لە مێژە ئەم ناوچەیە بە هۆی فرەنەتەوەییو فرەکولتووری وەك واقعیەتێکی کۆمەڵایەتیو سیاسی دەناڵێنیو نەبوونی سیستمێکی سیاسیو حقوقی لەسەر بنەمای پاراستنی مافەکانی مرۆڤو کەمایەتییە نەتەوەییو ئەتنیکیو ئاینییەکان، هەمیشە ناوەندی چڕی ئاڵۆزیو پێکدادان بووە. هەڕەشەی کولتووره زاڵەکان کە باڵادەست بوون، بۆتە هۆی ئەوەی کە شوناسی نەتەوایەتی نەتەوە ژێردەستەکان راچڵەکێنیو لەبەرامبەر ئەو سیستمە دژەنەتەوەییانەدا کە هەوڵی ئاسمیلەکردنی نەتەوەکانی دیکەیان داوە، رووبەڕوو ببنەوە. دەستێوەردانی هێزە جیهانییەکانو پرۆژەی کۆلۆنیال کردنی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست لە لایەن

زلهێزەکانەوەو تێکەڵاویی سیاسەتو ئیستراتیژی جیهانی لەگەڵ بەرژەوەندیو قازانجی هاوکێشە سیاسییەکانی دەسەڵاتە توتالیتێرەکانی ناوچە، بوارخۆشکەر بوون بۆ بە ئاکام نەگەیشتنی دیموکراسی لە ناوچەکەدا. ئەم واقعیەتە بەرهەستانەو کۆمەڵێك لە فاکتەرە دژبەیەکەکانن کە رۆژهەڵاتی ناڤینی تووشی گێژاوێك کردووە تەنیا رێگا چارەی دابینبوونی مافی نەتەوەیی نەتەوەکانو لەبەرچاوگرتنی حقووقی سیاسیو مەدەنی دانیشتوانی ئەم ناوچەو ئەم هۆکارەش کە نەتەوەکان لە پێناو مانەوەی خۆیانداو بەرگری لە بوونی نەتەوەی خۆیان دەکەن، بۆتە هۆی سەرهەڵدانی بزاڤە نەتەوەیی . دیموکراتیکی نەتەوە ژێردەستەکانو لەوانەش کورد، نزیك بە 200 ساڵە لە نێو جەرگەی رووداوەکانی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا لە خەباتدایەو هەنووکەش وەکوو گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەت هەتا دێت خەباتە رەواکەی رادیکاڵتر دەبێتەوەو گەورەترین ئامانجی ئەم نەتەوە ستەم لێکراوەش، گەیشتن بە ئازادی بووەو ئازادی بۆ کورد لە سەرەوەی هەموو ئامانجەکانی دیکە بووە.

کورد لە نێو بازنەی هاوکێشە سیاسییەکاندا

کێشەی کورد یەکێك لەو کێشە سەرەکیانەی ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستەو وەکوو گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەتە

کە لە جیهانی ئەمڕۆدا، بە نزیکەی 40 میلیۆن حەشیمەتەوەو هەڵکەوتوو لە چوار وڵاتی ئێران، عێراق، تورکیەو سووریەدایە. ئەم دابەشبوونە خوێناوییەو دەسەڵاتی زاڵ بەسەر کوردستاندا حاشا لە بوونو شوناسی کردووەو وەڵامی داواکارییە ڕەواکانیان هەمووکات بە سەرکوتو ئاگرو ئاسنو قاتو قڕی خەڵکی بێتاوانو ستەملێکراوی کورد داوەتەوەو ئەوەش ۆتە هۆی ئەوەی کە ناسیونالیزمی کوردی، وەك هەڵقووڵاوی هەستو سۆزو بەرگری ڕەوایی نەتەوەی کورد سەری‌هەڵداوەو توانیویە بوونو مانی خۆی ڕابگرێو لە بازنەی هاوکێشە سیاسییەکاندا، کێشەی ڕەوای کورد بە نێونەتەوەیی بکات. لە ڕەوڕەوەی مێژووی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا، شوناسی کورد، مێژوو، کولتوورو ئابووریو ژێرخانە ئابوورییەکەشی بەتاڵان چووەو لەم دوو سەدەیەی دواییەدا بۆتە ئامانجی هێرشی باڵادەست بەسەر کوردستاندا بووە.

دابەشبوونی کوردستان هەر لە سەرتاوە، واتە لەساڵی 1514ەوە کە کوردستانی بەسەر دووبەشدا دابەش کرد، بگرە هەتا شەڕی یەکەمی جیهانیو ئەو دابڕانە کولتوورییە کە لە لایەن دەسەڵاتی سیاسی فرەچەشنەوە لە کۆمەڵگای کوردیدا درووست بووە، خەسارێکی قەرەبوونەکراوەی لە شوناسی نەتەوەیی کورد دا، بۆیە ناسیونالیزمی کوردی بە واتایەك

بریتییە لە سیاسەتی سەلماندنو بوونی نەتەوەی کوردو جیاکردنەوەی سەروەری "ئەوی تر" لە خۆی بووە.

ساڵی 1918 بە دوای شەڕی جیهانی یەکەم، ویلسۆن سەرۆك كۆماری ئەوكاتی ئەمریکا، گەلاڵەیەکی بۆ سەقامگیری ئاشتیو تەناهی لە جیهاندا هێنا ئاراوە کە کاریگەرییەکی بەرچاویی لە ئاستی نێونەتەوەییدا بە تایبەتی رۆژهەلاتی نێوەڕاستدا هەبوو. گەلاڵەی ویلسۆن خاوەن پێکهاتەیەکی حقووقیو سیاسی بوو کە تێدا بانگەشەی "مافی دیاریکردنی چارەنووسی گەلان" کرابوو و کاریگەرییەکی بەرینی لەسەر ناوچەی رۆژهەلاتی نێوەڕاست بە تایبەتی کورد، کە هەر ئەو گەلاڵەیە بووە هۆی ئەوە کە باندۆری لەسەر "پەیماننامەی سێڤەر" هەبێ. بەلام دەبینین کە لە ژێر ساباتی بەرژەوەندیی زلهێزەکانیو ساتو سەودای هەمدیس نەتەوەی کوردی رووبەڕووی خەباتێکی دوور و درێژ کردەوە کە هەتا هەنووکەش درێژەی هەیە.

کێشەی نەتەوەکان بە چەشنێك زەق بۆتەوە کە سیستمە دژەدێموکراتیكو توتالیتێرەکانی تووشی گۆڕانێکی ناهەوسەنگ کردۆتەوە بە چەشنێك "رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ساڵی 1933 بە " ساڵی نێونەتەوەیی خەلکە خۆجێییەکان" ناودێر کرد. لەو دانیشتنە گشتییەی "رێکخراوی

نەتەوەیەکگرتووەکانو نوێنەرانی خەڵکانی بێ نەتەوە"دا کە دەستی پێکرد، 60 رێکراوی نەتەوەیی نوێنەری نەتەوەکان کە نوێنەرایەتی 300 میلیۆن (5% تەواوی حەشیمەتی جیهان بوو، دەکرد. لەو کۆبوونەوەیەدا نوێنەرانی تەبەت، گەورەترین وڵاتێك کە هێشتا کۆلۆنیالکراوە، کوردەکانیان بە گەورەترین نەتەوەی بێدەوڵەتن ناودێر کرد. هەرچەند مەسەلەی کوردو دۆزە رەواکەی لە هەوڵی بێوچانو بەرخۆدانە بەردەوامو دینامیکیەکەی خۆی، بە نێونەتەوەیی بووەو چیدی لە سنووری وڵاتانی رۆژهەڵاتی ناڤین کە خولقێنەری کێشەی کوردن، تێپەڕیوەو دەبینن کە ئەمڕۆ بۆتە کێشەیەکی جیهانیو رەنگە ئەولێکدانەوەی ئیستراتیژیکی "پاول هوربرت" کارناسی جوغرافیایی سیاسی ئەمریکایی "سەقامگیری رۆژهەڵاتی ناڤین لە گرەوی مەسەلەی عەرەب - ئیسرائیل دا نیە، بەڵکوو لە گرەوی چارەسەرکردنی مەسەلی کوردەکانو دۆزینەوەی رێگای چارەسەی بۆ ئەواندایە"، راستییەکی بەرچاوە.

نەتەوەی کورد لە رەوتی مێژوویی خۆیدا، لانیکەم ئەزموونی چەندین خۆبەڕێوەبردنی هەبووە کە دەتوانین ئاماژە بە حکومەتی ئارارات لە ساڵی 1928 بە رێبەری ئیبراهیم پاشا، حکوومەتی کوردستان 1921 بە رێبەریی شێخ مەحموودی نەمر، کۆماری کوردستان بە رێبەرایەتی حیزبی

دێموکراتو پێشەوا قازی محەممەدو هەنوکە حکوومەتی هەرێمی کوردستان. کەواتە نەتەوەی کورد بە تەواوی فاکتەرەکانی نەتەوەبوونییەوە، راستییەکی حاشاهەڵنەگرەو بۆتە ئاخێوێکی سیاسیی ناوچەی رۆژهەلاتی ناڤینو جیهانیو هەست پێکراوە. ئەوەی کە تا ئێستا بۆتە هۆی لەمپەر لە بەرامبەر دۆزی کورددا، روانگەو روانینی دەسەڵاتی زاڵ بەسەر کوردستاندا بووەو مەترسی ئەوان لە بوونی کیانێکی کوردی. لە هەمان کاتدا بزاڤی ناسیونالیستی کورد لە رەوتی بە جیهانیبووونداو بە لێك نزیککردنەوەی کولتوورەکان پێکەوە، بە شێوەیەك لە پەنای یەکتری دانانیانو رەوشی نوێدا، بە بەشداریيو رەنگدانەوەی (ئاوێتە بوون، پێداچوونەوە، ئاڵوێر، باندۆری) لەسەر هاوکێشەکان، رادیکاڵتر بۆوەو بەردەوامی دەداتە ژیانی خۆیو ئالاهەڵگری ئاشتيو تەبایيو دژی هەرچەشنە سەرەڕۆیو توتالیتاریزمێکەو وەك بزاڤێکی سیاسییە کە ئامانجی بەدەستهێنانی دەوڵەتێکی نەتەوەیی کوردەو دەستەبەرکردنی میکانیزمە پێویستەکان بۆ گەیشتن بە دەسەڵاتی یەکسانو مافی دیاریکردنی چارەنووس وەکوو نەتەوەکانی دیکەی جیهانیە.

ئاسۆی گۆڕانکارییەکان لە هەزارەی سێهەمدا

کوردستان هەڵکەوتوو لە رۆژهەڵاتی ناڤینداو دەرووی چوونە نێو رۆژهەڵاتو رۆژئاوا بووە، ناوەندی ململانێی هێزە چەپو رادیکاڵەکان بووە. بزاڤی نەتەوەیی کوردیش بە پێی ئەم لێکدانەوەیەو رەوشی کوردستان لە قۆناخە جیاجیاکانی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستو هەڵکەوتوو لە ناوچەیەکی ئیستراتیژیو جێگای سەرنجی زلهێزانی شەڕی سارد بووەو هەردەم بزاڤی نەتەوەیی کورد بۆتە قوربانی ساتو سەودای بەرژوەندییەکان زلهێزەکان، دەبینین کە کێشەی کورد بەدەر لەو هێڵە نیە کە کوردو خەباتەکەی بە پێی هەلومەرج کەوتۆتە ژێر کارتێکەری ململانێی جیهانییەوە. بەڵام لە بەربەیانی هەزارەی سێهەمو بە دوای لەبەریەکهەڵوەشانەوەی بلۆکی مارکسیزم ـ لێنینزم، بزاڤی کورد کەوتە قۆناخێك کە سەردەمی بەجیهانیبوونو تێکنۆلۆژیایەو ئەم رەوتەشو زایەڵەی ئەم گۆڕانکارییەش رۆژهەڵاتی ناڤینی تەنیوەتەوە. زەقبوونەوەی هەستی نەتەوایەتی، هاتنە ئارای پرۆژەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستی گەورەو کاریگەری لەسەر دۆزی کوردو یەکگرتنەوەی بەرژوەندییەکانی کوردو رۆژئاوا، دەبینین کە بزاڤی کورد لە رەوتی ئاشتیو تەناهی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا هەڵکەوتووە.

بەرایی:

هێما: نووسین لەمەڕ مێژووی سیاسیی نەتەوەکان بە گشتیو نەتەوەی کورد بە تایبەتی، ئەگەرچی کەمە، بەڵام دەتوانین لێی بکۆڵینەوە. بە تایبەت لەمەڕ نەتەوەی کورد بە هۆی ئەوەی کە وەکوو نەتەوەیەکی بێ دەوڵەتو نەبوونی قەوارەیەکی سیاسی دیاریکراوو مێژووکەی تێکەڵ بە مێژووی سیاسیی دەوڵەتەیلی زاڵ بەسەر کوردساندا بووە.

کوردستان بە هۆی هیندێك تایبەتمەندی دەگمەنیی جوغرافیای سیاسییەوە لە سەرەتاوە هەتا ئێستا جێگای سەرنجی دەسەڵاتە سیاسی ـ نیزامییە نێونەتەوەییەکان بووەو، ناوەندی ململانێو هێنانی دوایین هێزی چارەنووسساز لە مێژووی جیهاندا بووە. ئیدیعای ئێمە بۆ سەلماندنی ئەم بابەتە ئەوەیە کە رووداونی پتر لە بیست شەڕی مەزن لە نێوان زلهێزە ناوچەیی، نێونەتەوەییو ئیمپراتوورییەکان لە سەردەمە جۆراوجۆرەکان لەم خاکەدا رووی داوە. (ن.ك.کۆلۆنیالیزمی کولتووریی نەتەوەی کورد، بێهزاد خۆشحالی، 1384).

کوردستان بە هۆی تایبەتمەندییە ژیۆسیاسی، مەدەنیو مێژووییەوە، نیشتمانی "رۆژهەڵاتی"یەو بە هۆی هەڵکەوتن لە

ناوەنـــدی رۆژهەڵاتـــی نـــاڤینو ناوەنـــدی "متحـــدالمرکز" (لە روانـــگەی "ژان گـــاتمن"ەوە)، خـــاوەن پێگەیەکـــی تـــایبەت لە بڕیـــاردانو بڕیاردەرکردنەکانـــدا کە دەبـــنە هـــۆی راوەســـتانو پراکتیـــك بوونیـــان لە رۆژهەڵاتـــی نـــاڤینو جیهانـــدا بـــووە. (ئەگەرچـــی دەبـــێ بڵێـــین کە نەتەوەی کـــورد هەتـــا ئێســـتا خـــۆی وەك هۆکـــاری هـــیچ کـــام لەم کردەکـــار(کـــنش)انە نەبـــووە). بە ســـەرنجدان بەم بـــابەتە کە رەوشـــی نەتەوەی کـــورد لە رۆژهەڵاتـــی ناڤینـــدا هێشـــتا لە رەوتێکـدایە کە گـــۆڕان لە هاوکێشـــە سیاســـی . جوغرافیاییەکـــانی نـــاوچەکەداو هەروەهـــا ئێستاشـــی لەگەڵـدابێ لە زەمەنێکـــی دیـــکەدا باســـــهەڵگرترەو بە گرینگیـــــدان بە بەشـــێك لە لێکـــــدانەوەی ئیســـــتراتێژیکی "پـــاول هـــــۆربرت"ی ئەمریکـــایی، کارناســـــی جوغرافیـــای سیاســـــی "ســـەقامگیری رۆژهەڵاتـــی نـــاڤین لە گـــرەوی مەســـەلەی عەرەب . ئیســـرائیل دا نـــیە، بەڵکـــوو لە گـــرەوی چارەســـەرکردنی مەســـەلەی کوردەکـــانو دۆزیـــنەوەی رێگـــای چارەســـەری بـــۆ ئەوانـــدایە). لە چەنـــد بەشـــێکدا بە تـــاوتوێکردنی کێشـــەی کـــورد لە روانـــگەی مێـــژووییەوە خەریـــك دەبین.

بە ســـەرنجدان بە ســـنووردانان لە تـــوێژینەوەکەدا، لەم بیـــاڤەو چرۆپـــڕی دەروونیـــی مـــژارەکە، باشـــترە کە روانـــگەی خـــۆم لەمەڕ بەســـتێنە مێژووییەکـــانی مەســـەلەکە کە مەودای نێـــوان 1514

هەتا سەردەمی هاوچەرخ . واتە دابەشبوونی کوردستان تا سەردەمێك کە مێژووی سیاسی کورد گۆڕانهێنەرێك بە ناوی حیزب لە نێواخنی خۆیدا دەخولقێنێت . دەخەمە روو و، دواتر لە ناساندی شوێنە ئیپتیمۆم (بەرچاوەکان)ی مێژووی سیاسی نەتەوەی کوردەوە، بە تاوتوێکردنی جوولانەوە سەرتاسەرییەکان لەگەڵ چییەتیو ئامانجە سەربەخۆییخوازەکانەوە خەریك دەبم.

چوارچێوەی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەدا بە کەڵکوەرگرتن لە پێنج وشەی "کردەکار(عمل)"، "هۆکار(عامل)"، "گۆڕەپان(عرصە)"، "ئامراز(وسیلە)"و "ئامانج(هدف)" بە تاوتوێکردنی تایبەتمەندییە جێگای باسەکانەوە، خەریك دەبین.

پێشینە

بۆ چوونە نێو باسەکەوە، سەرەتا پێویستە بەهێندێك شوێنی ئیپتیمۆمی لە مێژووی سیاسیی نەتەوەی کورددا خەریك بین کە لەم نێوەدا، باشترە گرینگترین پەیماننامەو رێککەوتننامەکانو لە درێژەدا بزاڤە نەتەوەییەکانی نەتەوەی کورد لە بیاڤی نیشتمانیی کوردستاندا بەکورتی بیهێنینە بەرباسەوە:

ئەلف: گرینگترین پەیماننامەکان کە دۆزی کوردیان لەژێر باندۆری خۆیان داناوە:

ـ رێککەوتننامەی ئیدریس بەدلیسیو سولّتان سەلیمی یەکەم (1514)

ـ پەیماننامەی ساڵەکانی 1590، 1556، 1555

ـ پەیماننامەی 1639، نێوان سولّتان مۆرادی چوارەمو ئیمپراتووری سەفەوییە (دابەشبوونی یەکەمی کوردستان)

ـ پەیمانی ئەرزرووم لە ساڵەکانی 1853، 1847، 1823و ....

ـ پەیماننامەی سنووری لە ساڵەکانی 1747، 1736، 1727و ...

ئەم پەیماننامانە کە گرینگترینیان پەیماننامەی "زەهاو (1639)"ە، کە دەبێتە هۆی دابەشبوونی کوردستان (کوردستانی عوسمانیو کوردستانی سەفەوی)و سەقامگیری ئەم پەیماننامەیە لە چوارچێوەی پەیماننامە سنوورییەکانی نێوان دوو هێزی ناوچەیی زاڵ بەسەر کوردستاندا بووە.

ب: پەیمانی سایکس ـ پیکۆ:

ئەم پەیمانە کە لە ساڵی 1916 (9 ـ 16ی مەی) بەدوای کۆتایی هاتنی وتوویژی نوێنەرانی بریتانیا (مارک سایکس)و فەڕانسە (جورج پیکۆ) بەستراو کوردستانی ژێردەسەڵاتی عوسمانی کە بە دوو بەشی Aو B دابەش کراوە، دەوڵەتی رووس بە نوێنەرایەتی "سازانۆف"یش لەگەڵ

ئاگـــاداربوونەوە لە نێـــواخنی ماددەکـــانی نێـــوان پەیماننـــامەکە، بەشـــێك لە کوردســـتانی لەژێـــر دەســـەڵاتی خـــۆی دانـــا. لەم پەیماننامەیەدا، ناوچە کوردنشینەکان بەڕیزی دابەشکردنییەوە:

ــ بـــاکووری کوردســـتان (باشـــووری رۆژهەڵاتـــی تـــورکیەی ئێستا) لەژێر دەسەڵاتی رووسیە

ــ باشـــووری کوردســـتان (حکـــوومەتی ئێســـتا هەرێمـــی کوردستان، موسڵ و کەرکووك) لەژێر دەسەڵاتی بریتانیا

رۆژئـــاوای کوردســـتان (ســـووریەی ئێســـتا) لەژێـــر دەســـەڵاتی فەڕانسە

پ: پەیمانی سێڤەر:

ئەم پەیماننـــــامەیە لە رێکەوتـــــی 1920/8 /10 نێـــــوان دەوڵەتـــانی داگیـــرکەری شـــەڕی یەکەمـــی جیهـــانی و ئیمپراتـــووری عوسـمانی لە پاریسـدا بەسـترا. "ژنـراڵ شـەریف پاشـا"و هەیئەتـی نـوێنەرایەتی کـورد لە کـۆڕی ئەم پەیماننـامەیەدا بەشـدار بـوون. بە هۆی ئەم پەیماننامەیەوە:

ئیمپراتـــووری عوســـمانی دابەش بـــوو و لە بڕگەکـــانی 62، 63و 64 کە راســـــتەوخۆ تـــــایبەت دراوە بە دۆزی کـــــورد کە دەبێ "مـافی دیـاریکردنی چارەنووسـی کـورد"ەکـان لە مەودایەکـی زەمـــانی تایبەتـــدا بەڕێـــوە بچێـــت، هـــاتۆتە بەرباســـەوە. ئەم پەیماننـــامەیە یەکەمـــین بەڵـــگەی حقـــووقی نێـــونەتەوەییە لە

مێژووی نەتەوەی کورددا کە گرینگی دەداتە دۆزی کوردو مافی دیاریکردنی چارەنووسی کوردەوە.

پەیمانی لۆزان:

ئەم پەیماننامەیە لە رێکەوتی 1923/7/24 نێوان تورکیەو هاوپەیمانە نوێیەکاندا بەسترا. بە بەستنی پەیمانی لۆزان، پەیمانی "سیڤەر" بە کردەوە هەڵوەشێنرایەوەو بنەما حقووقییە نێونەتەوەییەکانی دۆزی کورد لە گێژاوی بێدەرەتانی"ماف هەمیشە بۆ باڵادەستە (الحق لمن غلبت)"دا هێشتەوە.

پەیماننامەی سەعد ئاباد:

ئەم پەیمانە لە رێکەوتی 1937/7/8 نێوان وڵاتی ئێران، تورکیە، عێراق، ئەفغانستانو .. بەسترا. گرینگترین بەندێ کە تا ئێستا گرینگی ئەم پەیماننامەی راگرتووە، بڕگەی پێوەندیدار بە رێککەوتننامەی دەوڵەتەکانی سەر بە گرێبەستەکە لەمەڕ رەواییدان بە سەرکوتی کوردەکانەوەو پێویستی دانەوەی بێئەملاوئەولای نەتەوەی کورد بە هەرکام لە وڵاتانی خاوەن دەسەڵات بە سەر کوردستاندایە.

لە نێوەرۆکی ئەم پەیماننامەدا کە ئاماژەمان پێکرد وەها دیارە کە ئامانجی دەوڵەتانی بەشدار لە بەستنی ئەم

پەیماننامەیە لە چوارچێوەیەکی گشتیدا، لە خوارەوە کورت کراوەتەوە:

ـ دابەشبوونی کوردستان

ـ هەڵوەشانەوەی ئیمپراتووریی عوسمانی

ـ گەمارۆی سیاسی ـ نیزامی یەکیەتیی سۆڤییەت (پێشوو)

ـ بەستێنسازی بۆ پێکهێنانی دووبەرەکیی نەتەوەییو مەزهەبییەکان لە ناوچەکەدا

ـ بە ئەهرۆم کردنی مەسەلەی کورد بۆ گوشارێك سیاسی بۆ سەر حکوومەتە باڵادەستەکان

ـ هەوڵ بۆ بەرپەرچدانەوەی تەواوی ئەو پلانو بەرنامە کارتێکەرانەو دروستکردن لەمپەر لەبەردەم پێکهاتنی وڵاتێکی سەربەخۆی کورد

بزاڤەکان:

لە نێوان گرینگترین بزاڤەکانی نەتەوەی کورد دژ بە گرووپی باڵادەست لە کوردستاندا، دەتوانین ئاماژە بە نموونەکانی خوارەوە بکەین:

ـ بزووتنەوەی عەبدوڕەحمان پاشای بابان (سلێمانیە 1806 ـ 1808)

ـ بزووتنەوەی ئەحمد پاشای بابان (سلێمانیە 1812)

ـ بزووتنەوەی کوردەکانی زەرزا (سیواس 1820)

ـ بزووتنەوەی میر بەدرەخان (جەزیرەو بۆتان 1821 ـ 1847)

ـ راپەڕینی محەممەد پاشا (رەواندز 1826 ـ 1833)

ـ راپەڕینی شەنگار (1830 ـ 1833)

ـ بزووتنەوەی میرشەرەفخانی بدلیسی (باکووری کوردستان 1834)

ـ راپەڕینی یەزادنشیر (باکووری کوردستان 1834)

ـ بزووتنەوەی حسێن کەنعان پاشاو عوسمان پاشا (باکووری کوردستان 1879)

ـ راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری (1880 ـ 1881)

ـ راپەڕینی عشیرەتی کەلهوڕ (رۆژهەڵاتی کوردستان 1905)

ـ راپەڕینی کوردەکان موسڵ، ئەرزڕووم‌و بدلیس (1907)

ـ راپەڕینی شێخ عەبدوسەلام بارزانی (بارزان 1908 ـ 1914)

ـ راپەڕینی مەلا سەلیم‌و شەهابەدین (بدلیس 1913)

ب) 1914 ـ 1939

ـ بزووتنەوەی شێخ مەحموودو حکومەتی کوردستان (سلێمانیەو باشووری کوردستان 1919 ـ 1932)

ـ ڕاپەڕینی شێخ سەعید پیران (باکووری کوردستان 1925 ـ 1934)

ـ بزووتنەوەی جافرسوڵتان هەورامان (1912ـ 1914و 1929و 1930)

ـ ڕاپەڕینی سەیدرەزا دێرسیم (باکووری کوردستان 1937)

ـ ڕاپەڕینی ئیبراهیم خانی دەلۆ (کفری 1920)

ـ ڕاپەڕینی ئیسمایل ئاغای سمکۆ (ڕۆژهەڵاتی کوردستان 1920 ـ 1930)

ـ ڕاپەڕینی کەریم بەگی هەمەوەند (1921 ـ 1922)

ـ ڕاپەڕینی دیاربەکر (باکووری کوردستان 1934)

ـ ڕاپەڕینی ئیزدییەکان (1939)

ـ ڕاپەڕینی ئیبراهیم هەنانۆ (1925 ـ 1945)

ـ ڕاپەڕینی گۆیان (زاخۆ 1919)

پ) 1940 هەتا دەورانی هاوچەرخ

نێواخنی ئەم دەورانە تێڕوانینێکی مێژووی سیاسییەو بەگشتی لە دەورانی پێش لە 1939دا جیاوازترە، چونکە لەوە بەدواوە لەگەڵ هاتنو ڕاگەیاندنی چالاکانەی حیزبە کوردییەکان بیچمی گرتو بزاڤی سەربەخۆییخوازانەی نەتەوەی کورد لە چوارچێوەی بە ئەندامبوون لە حیزبو خەباتە چەکدارییەکانداو لە تەنیشت خەباتی سیاسیو بزاڤی

سەرتاسەری بە رێبەرایەتیی حیزبەکان، رێك دەخرێت. حیزبەکانی ئەم دەورانە هەتا ئێستا رێبەرایەتی بزاڤی سیاسی ـ نیزامییان لە ئەستۆ گرتووەو جووڵانەوەی رزگاریی نیشتمانیی نەتەوەی کورد هێدی هێدی رەوگەی راستەقینەی خۆی دەگرێتەبەر.

راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

زۆر لە مێژوونووسان، راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری بە دەستپێکی بزاڤی ناسیونالیزمی مۆدێرن لە کوردستاندا ناو دەبەن. ئەم راپەڕینە بە هۆی نێواخنو تایبەتمەندییە دەگمەنەکانی خۆی، ئەو راپەڕینە لە راپەڕینەکانی پێش لە خۆی جیا دەکاتەوەو بە بزاڤەکانی دوای خۆیەوە نزیك دەکاتەوەو خاوەن گرینگییەکی زۆر لە مێژووی سیاسی نەتەوەی کورد دایە. لەسەر بنەمای ئەم پێناسەیە کە پێشتر گوترا، سەرەتا پێنج فاکتەری سەرەتایی وەڵام داوەتەوەو بە تاوتوێکردنێکی خێرای راپەڕینەکە و لە ئاکامدا بە هێنانە بەرباسی هێندێك لە تایبەتمەندییەکانی راپەڕینەکە، خەریك دەبین:

1. کردەکار (عمل): راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

2_ هۆکار (عامل): هێزە چەکدارەکانی کورد لە سنووری ئێرانو عوسمانیدا بە رێبەری شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری

3. گۆڕەپان (عرصە):

الف: هەڕەت (زمان): 1881 ـ 1880

ب ـ شوێن (مکان): بەشێکی سەرەکی لە کوردستان لە ئێرانو بەشێکی دیکەی لە جوغرافیای عوسمانی

4. ئامراز (وس یلە): راپەڕینی چەکدارانە

5ـ ئامانج (مقصود): هەوڵ بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد لە چوارچێوەی خودموختاریدا

راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری، کە یەکێك لە گرینگترین هۆکارەکانی بیچمگرتنی میکانیکی ئەو، هەوڵ بۆ سڕینەوەی میکانیکی هەمزەئاغای مەنگوڕ لە لایەن حاکمی مەهابادەوە بوو. لە ساڵی 1880ی زایینی دەستی پێکردو بۆ ماوەی ساڵو نیوێك بەشێکی بەربڵاوی کوردستانی تەنیەوە.

ڕێبەری ئەم راپەڕینە نێواخنێکی مەزهەبی ـ نەتەوەیی بووەو بە هۆی دەسەڵاتی مەزهەبیی شێخەوە، لە خاوەن پوتانسییەلەکی بەهێز بۆ کۆکرنەوەی هێزی کورد دژ بە هێزەکانی ئێران ـ عوسمانی بوو. ئەم راپەڕینە بۆ ماوەیەکی زۆر کورت، دەبێتە هۆی ئازادکردنی بەشێکی گەورەی کوردستان لە ئێرانو سنوورەکانی عوسمانی، هێزەکانی شێخی بەرەو گرتنی تەورێز برد. بەلام لە ئاکامدا بە هۆی دیپلۆماسییەکی چالاکی بریتانیایی ـ رووسییەکان،

دانوستانەکانی ئێرانو عوسمانیو سەرهەڵدانی کۆمەڵە درزێك لە نێوان هێزەکانی شێخدا، بووە هۆی کشانەوەی هێزی کوردو لە ساڵی 1881ی زایینی بە هۆی دوورخستنەوەی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهرییەوە، رەوتێکی ئاوەژووبوونی بەخۆوە گرت.

شێخ عوبەیدووڵڵا نەهری، لە یەکەمین رێبەرانی کورد پاش 1639و دوای دابەشبوونی کوردستانە کە لە نووسینەکانی خۆیدا لەگەڵ نوێنەرو کۆنسێلگەرییەکانی بریتانیا، سەرۆکەکانی ئێران ـ تاران، باس لە مافی کورد بۆ دیاریکردنی مافی چارەنووسی کردووەو لە ژێر ناوگەلێکی وەك: "نەتەوەی کورد"، "مافی هەڵبژاردن بۆ کوردەکان"و لە ئاکامدا " دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد"، تایبەتمەندییەکانی نەتەوەخوازی کوردی بە شێوەیەکی روون ئاشکرا دەکات. ئەو هەروەها جیا لەوەی کە کەسایەتییەکی ئایینی بوو، کەسایەتییەکی ناسیونالیستی نەتەوەیی بە خۆوە گرتبوو و تەواوی هێزی ئایینی خۆی لە خزمەت بە کوردو نەتەوەخوازی کوردی دانابوو.

لە نموونەکانی دیکە کە دەتوانین ئاماژەیان پێ بکەین، یەکانگیری هێزە کوردییەکان لە ئاستێکی پلەباڵای لەم بزووتنەوەیەدا بە رێبەرایەتی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهرییە کە جیا لە سنووربەندی کردنی سنوورەکانی ئێرانو عوسمانی،

کوردەکانی ئەمبەراوبەری سنووره دەستکردەکانیان پێکەوە لە پێناو وەدەستهێنانی ئامانجێکی هاوبەش پێکەوە لە پاڵ یەکدی دادەنا.

بەڵام، گرینگترین تایبەتمەندییەکانی راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری بریتین لە:

1ـ رێبەریی ئایینی ـ نەتەوەیی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری لە سەرەتای راپەڕینەکەوە

2. بوونە رێبەرێکی نەتەوەیی لە درێژەی راپەڕینەکەدا

3. بەربڵاویی جوغرافیایی راپەڕینەکە تا رادەیەکی زۆر

4ــ یەکانگیری هێزە کوردییەکان لە ژێر کاریگەریو دەسەڵاتی رێبەریی ئایینی ـ نەتەوەیی شێخ

5ــ بەشداری کوردەکانی نێوان هەردوو سنووری ئێرانو عوسمانی لە راپەڕینەکەدا

6ـ دیپلۆماسیی چالاکانەی شێخ لە سەرەتای راپەڕینەکەوە لەگەڵ فەزای دیپلۆماتیکی بریتانیا ـ ئێران ـ عوسمانی

7ــ باسکردن لە مافی چارەنووسی کوردەکان لە ژێر ناوگەلێك وەك : "مافی هەڵبژاردن"، "ئیرادەی هەڵبژاردنو ..."

8. بە روونی ناوهێنانی کوردەکان وەك "نەتەوە"یەك

9ــ بە فەرمــی نەناســینی ســنوورە ڕێکەوتنییەکــان لە نێــوان ئێـــرانو عوســـمانی کە کوردەکـــان دابەش دەکـــات بەســـەر دوو سنووردا

10ــ بــاس کــردن لە مــافی نەتەوەی کــورد بــۆ دامەزرانـــی کیـــانێکی ســـەربەخۆی کـــوردی لە نامەیەکـــدا بـــۆ کۆنســـولگەری بریتانیا

11ــ دڵەڕاوکێـــی قـــووڵی ڕووســـیەو بریتانیاییەکـــان لە ئەگەر ســـەرکەوتنی بزاڤـــی شـــێخ عوبەیـــدوڵڵاو ئەگەری گـــۆڕانی ســـنوورەکان بـــۆ ڕەخســـاندنی دامەزرانـــی کیـــانێکی ســـەربەخۆی کورد.

12ــ بەردەوامیـــی بـــزووتنەوەی سیاســـیی کوردەکـــان ســـەرەڕای بەئاکـــام نەگەیشـــتنی ڕاپەڕینـــی چەکـــدارانەو کـــاریگەریی دانـــان لەســـەر بزووتنەوەکـــانی پـــاش خـــۆی کە ڕەنـــگە مێژوونووســـەکانی بەو قەنـــاعەتە گەیانـــدبێ کە ڕاپەڕینـــی شـــێخ عوبەیـــدوڵڵا نەهـــری، ســـەرەتای بـــزووتنەوەی نەتەوەخـــوازانەی کـــورد لە شـــێوازی مۆدێڕنو نوێیدایە.

***

راپەڕینی سمکۆ

سمایل ئاغای سمکۆ لە ساڵی 1875ی زایینی چاوی بەدنیا هەڵێناو پاش مەرگی باوکی، سەرۆکایەتی هۆزەکەی خۆی وەئەستۆ گرت. ئەو پاش شەڕی جیهانی یەکەم لە پێناو داکۆکی لە مافی کوردەکان هاتە نێو گۆڕپانی سیاسییەوەو هەتا پێش ئەو لە مێژوودا، هیچ چەشنە چالاکییەکی سیاسی نەبۆتە هۆی بەکردەوە بوونی بەشداری سیاسی لە گۆڕەپانەکاندا. هەرچەندە بە هۆی پێگەی بەهێزی خێڵەکیو کەسایەتییەکەی لە ساڵانی شەڕدا، لە لایەن رووسیەوە دەستبەسەر کراو و بۆ "تفلیس" دوور خرایەوە، بەڵام پاش ماوەیەك بە مەرجی دانیشتنی زۆرەکی لە شارستانی "خوی"دا، ئازاد کرا.

کردەکار: راپەڕینی سمکۆ

هۆكار: سمایل ئاغای سمكۆو هۆزی شكاك

گۆڕەپان:

ئەلف: كات (زمان): 1930 ـ 1919 (لە ماوەی 11 ساڵدا)

ب: شوێن: ناوچەی باكووری رۆژهەڵاتو باشووری رۆژهەڵاتی كوردستان

ئامراز: شەڕی چەكدارانە لە پاڵ دیپلۆماسی نێونەتەوەیی لە شێوازی نووسینو بەڵگەنامە لەگەڵ نوێنەرانی بریتانیا، رووسیەو ئێراندا.

ئامانج: ئازادیی كوردستانو دامەزراندنی دەوڵەتی كورد

سمكۆ پاش تەواوبوونی شەڕی جیهانی یەكەم وەك نیزامییەكو رێبەرێكی سیاسی، ناسراو و بە ئامانجی دامەزرانی قەوارەیەكی سیاسی بۆ كورد لە ناوچەكەو لە ساڵی 1919دا، راپەڕینی خۆی دەست پێكردو بەشێكی سەرەكی لە ناوچەكانی رۆژهەڵای كوردستان (باكووری رۆژئاوای ئێران)ی ئازاد كرد بەڵام لە ساڵی 1921دا، ناچار بە پاشەكشە بوو و پەنای بردە بەر توركیە.

لە ساڵی 1924دا بە راگەیاندنی "لێبووردنی گشتی" گەڕایەوە ئێرانو لە ساڵی 1926دا هەمدیس راپەڕینێكی

دیـکەی وەڕێ‌خسـتەوە کە ئەمجارە دەستبەسـەر کـراو و بـۆ تـورکیە دوورخـــرایەو لەوێ کەوتە بەنـــدیخانەوە. ســـمکۆ پـــاش ئـــازادی، گەڕایەوە ئێـــرانو لە ئاکامـــدا لە ســـاڵی 1930 بە داڕشـــتنی پیلانێـك بە فەرمـانی رەزاخـان، شـەهید کـرا. راپەڕینـی شـکاك بە شـەهیدکرانی سـمکۆ، پـاش لە 11 سـاڵ چـالاکیی چەکـدارانەو سیاسی کۆتایی پێ‌هات.

تایبەتمەندییەکانی
راپەڕینی سمکۆ:

1ـ راپەڕینـــی ســـمکۆ، راپەڕینێکـــی نـــاوچەیی بـــووەو هـــۆزی شکاك رۆڵی سەرەکییان لەو راپەڕینەدا هەبووە.

2ـ هـۆزی شـکاك لە دوو تیـرەی "عەبـدویی"و "ممـدەویی" پێـك هـــاتووە کە لە بـــاکووری گـــۆلی ورمـــێ‌دا نیشـــتەجێ بـــوون (نیشتەجێن).

3ـ هۆکـاری بنەڕەتـی بیچمگرتنـی راپەڕینـی سـمکۆ، پیلانـی کـــوژرانی "جافرئاغـــای شـــکاك" لە لایەن دەســـەڵاتداری نـــاوچەی مەهابادەوە بووە.

4ـــ ســـمکۆ لە تەواوی وتەکـــانی خۆیـــدا بـــاس لە "ئـــازادی کوردستان"و "دامەرزانی دەوڵەتی کورد" دەکات.

5ـ ئەویش هەروەك شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری، لە نامەکانی خۆیدا، بۆ کوردەکان لە وشەی "نەتەوە" کەڵك وەردەگریو لەگەڵ هێنانە بەرباسی نموونە، بە شێوەیەکی روون لە "ژێردەستەیی نەتەوەی کورد"و "مافی چارەنووس" بە واتای ئەمڕۆیی، دەدوێت.

لە نامەی سمکۆ بۆ "ڤفر الدولە" فەرماندەی هێزەکانی ئازەربایجاندا هاتووە کە:

"بڕوانن، زۆربەی نەتەوە چوکەکانی جیهان لە رووی بەربڵاوی حەشیمەتیو جوغرافیاییەوە لە نەتەوەی کورد کەمترن، چۆن توانیان ئازادیی خۆیان لە بەرامبەر دەوڵەتی ئاڵماندا وەدەست بێننو سەربەخۆ ببن. ئەگەر نەتەوەی کوردیش نەتوانێ مافەکانی خۆی لە باڵادەست وەربگرێتەوە، "مەرگ" لە دیلییەتیو ژێردەستەییو کۆیلەتی باشترە. (1920)

سمکۆ هەروەها لە وەڵامی یەکێك لە پرسیارەکانی "ژێنراڵ مستەفا پاشا"، نوێنەری ناوچە کوردنشینەکانی ئیستانبۆڵدا دەڵێ: " لە رەوشی ئێستادا من رێبەریی راپەڕینی کوردەکانمو هێشتا تەشکیلاتێکی ئیداریو سیاسییەکی تایبەتیم نییە. گرینگترینو بنەماییترین ئامانجی ئێمە، ئازادی کوردستانەو کاتێك بە ئازادی گەیشتین، ئیدی زۆر گرینگ نیە کە کێ دەبێتە رێبەری کوردستان. من هیچکات بیرم لە رێبەری

هەمـــوو نەتەوەی کـــوردو دەســـەڵاتخوازی نەکـــردۆتەوە. لەمەڕ "ئـاڵا"ش کە پرسـیارت کـرد: " مـن لەو بـاوەڕەدام کە کوردسـتان ئـازاد بێـت دەتـوانین بیـر لە "ئـاڵا"ی کوردسـتانیش بکەیـنەوە کە وەك هێماو نیشانەی نەتەوەیی ئێمە دەبێت" (1920)

6. پێوەندییە دیپلۆماتیکییەکان:

ئـاڤریلی 1919، سـەید تەهـا، وەك نـوێنەر دەنێـرتە بەغـدا تـا لەگەڵ "ویلسـۆن" نـوێنەری بریتانیـا لە "بـین النهـرین" وتـوویژو دانوســتان بکــات. تەوەری ســەرەکیی وتــوویژەکە هەوڵ بــۆ بەقەنــاعەت گەیانــدنی بریتانیاییەکــان بــۆ قبــووڵکردنی ســەربەخۆیی کوردســتانو دامەزرانــی دەوڵەتــی ســەربەخۆیی کوردییە.

ـــ ســـیپتامبری 1921 لە "شـــنۆ" لەگەڵ "کـــاکس"ی ئینگلیســـیدا، چاوپێکەوتنیـــك دەکـــات. ئەم چاوپێکەوتنـــانە بە شێوەیەکی کاتی بۆ ماوەی سێ ساڵ درێژە دەکێشێت.

ـ لە سـاڵی 1924 لە نامەیەکـدا بـۆ نـوێنەری ئینگلـیس لە "بین النهرین" دەنووسێ:

"مـنو سـەید تەهـا، بەڵێنیتـان پـێدەدەین کە هەرکـات دەوڵەتـی بریتانیـا پشـتیوانیی لە ئـێمە بکـاتو مەرجەکـانی ئـێمە بـۆ دامەزرانـی دەوڵەتـی کـوردی قبـووڵ بکـات، ئـێمە تـورکە رەگەزپەرسـتەکان لە نـاوچە کوردنشـینەکاندا وەدەردەنێـین. ئـێمە

دەتوانین هەتا "ئانکارا"ش لە گەڵ دوژمنەکانماندا شەڕ بکەین، تەنانەت دەتوانین لە باشووریشدا هەتا "سنە" بەرەو پێش بڕۆینو ناوچە کوردنشینەکان لە دەسەڵاتی ئێران وەربگرینەوە".

ـ سمکۆ لە ساڵی 1922، نوێنەرێك دەنێرێتە لای رووسەکان، بەڵام یەکیەتیی سۆڤیەت بە هۆی پەیماننامەیەك لە رێکەوتی 26ی فوریەی 1922و هێوربوونەوەی پێوەندییەکانی یەکیەتیی سۆڤیەت لەگەڵ ئێراندا، داوای هاوکاری "سمکۆ" رەت دەکاتەوە.

ـ داوای هاوکاری لە "حەیدەر بەگ کورك" و چاوپێکەوتنی لە شەمزینان

7ـ هاوکاتبوونی راپەڕینی سمکۆ لەگەڵ راپەڕینی شێخ مەحموود لە باشووری کوردستانو سەردار رەشیدخان لە ناوچەی کرماشان کە بە پشتیوانیی ئینگلیسییەکان کەسێك کە سەرۆك کۆماری کوردستانی داهاتوو بوو.

8ـ پێشوازی لە شێخ مەحموود وەکوو "قارەمانێکی نەتەوەیی"و بە فەرمی ناسینی وەك رێبەری تەواوی کوردەکان

9ـ لەوانەیە چ لە گۆڕەپانی کوردەوەداو چ لە مێژوونووسیدا، هیچ رێبەرێکی کورد وەك سمکۆ دەست نەکەوێ کە ئەوەندە کەوتبێتە بەر رقی هێزی باڵادەستەوە.

سمکۆ لە یەکێک لە داواکارییەکانی خۆی لە ژێر ناوی "وەزارەتی دەرەوەی یەکیەتیی سۆڤییەت" دا دەڵێ:

" من ریزێکی زۆرم بۆ یەکیەتیی سۆڤیەت کە پشتێنی هیمەتیی بۆ ئازادیی نەتەوەکانی جیهان بەستووە، هەیە. ئەگەر لە جیهاندا نەتەوەیەکی بەشەرفو خاوەن پرەنسیپ هەبێ کە تا ئێستا بە ئازادیو سەربەخۆی خۆی نەگەیشتووە، نەتەوەی کوردە کە لە لایەن دراوسێ باکوورییەکانی خۆیەوە پشتیوانیی لێناکرێو منیش هەروەها ئەندامێکی چووکەی ئەو نەتەوەیەم. من لە پێناو ئازادی نەتەوەی کورددا، ئامادەی هەر چەشنە هاوکارییەکم. (راپۆرتی چیچرێن بۆ وەزارەتی دەرەوەی رووسیە 1922)".

بەڵگەنامەی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا:

سمکۆو هەڵوێستی بریتانیا لەبەرامبەر راپەڕینەکەی ئەودا

بەڵگەنامەی ژمارە (371)، (6347)و (2262) لە رێکەوتی 20ی ژولای 1921، نامەی نهێنی ئەفسەرێکی بریتانیاییە لە "رانیە":

"ئاماژە بە نامەی "سمکۆ" بۆ "بابەکرئاغای پشدەر"، رای من لەمەڕ ئەو نامەیە بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

"سـمكۆ" كە لە سـالآنی تەمەنـی خۆیـدا، تێكڕووخـانی چەنـد دەوڵەتو حكـوومەتی بە چـاوی خـۆی بینیـوە، بە پێـی ئەوەی كە حكـــوومەتی ئێســـتا، رەوشـــێكی جیـــاوازی هەیەو پـــێگەی راســـتەقینەی خـــۆی نەناســـیوە. ئەو حەز بە لەدەســـتدانی دەسـەلآتی ئێسـتا نـیە. كەوابـوو پێویسـتی بە پشـتیوانێكی دەرەكـی هەیە... لەمەڕ ناوچەكـــانی باكووریشـــەوە پەرەســـەندنی پێوەنـدییەكانی ئـێمە لەگەڵ "سـمكۆ"دا كـاریگەرترین بەرژەوەنـدی دەبێـت... دروسـت یـان هەڵە بێـت .. "سـمكۆ" ئێسـتا نـاوبەدەرەوەیەو لەو وەكـــوو ســـەردارێكی گەورە ناودەبردرێـــت... بەڕای مـــن دەتـــوانین بە یارمەتیـــدان بە "ســـمكۆ" زۆر لە هەڵوێســـتەكان بەردەممان بەرەو پێش ببەین.

.Fo371/ 6347/2262, 20 July 1921

لە هەمـــــان بەڵگەنـــــامەدا (س/63/رێكەوتـــــــی 1921/7/20)، نـامەی سـمكۆ بـۆ "بـابەكر ئاغـا"ی سـلێمانی نووســـراوە كە "مەلا ســـلێمان"چەپەر(نامەرســـان)ی ئەو بـــووە و دەقی نامەكە بەم شێوەیەكی خوارەوە بووە:

"هـیچ حكـوومەتێكی دیـكە جیـا لە بریتانیـا نـاتوانێ توانـایی ئیـــدارەی نـــاوچەكەی هەبـــێ. بلشـــویكەكان دوای پێشـــڕەوییە كاتییەكـــانی خۆیـــان، راوەســـتانو ناچـــار بە گەڕانەوە بـــوون. ئێـرانیش نـاتوانین وەك دەوڵەتێكـی دەسـەلآتدار بژمێـرین. مسـتەفا

کەمـــاڵو ســـوپاکانی لە بیســـت هەزار کەس تێنـــاپەڕێو پڕوپاگەنـدەکانی لە هێـرش بـۆ سـەر نـاوچەکە بە دوو مەبەسـتەوە پێـــك دێ: یەکەم کـــاریگەرییەکی خـــراپ لەســـەر یەکگرتـــوویی خێڵەکـــان و دووهەم، کـــۆکردنەوەی دراوو بـــاج ... هێـــزە چەکـــدارەکانی تـــورك کە هـــاتوونەتە "کـــانی ڕەش"، ئامـــانجێکی جیـــا لە تـــرس خســـتنەدڵی خێڵەکـــانی ناوچەکەیـــان نـــیە ... مـــن دەزانـــم بە "فێلبـــازی" تاوانبـــار کـــراوم، بەمەوە هێشـــتا کەس ئامـــادەی وەرگرتنـــی قســـەکانی مـــن لە بەرگـــری لە خۆیـــدا نەبـــووە. نە هەوڵەکـــانو شـــەڕە پێشـــووەکانی مـــن لە دوژمنـــی لەگەڵ بریتانیـــا دا نەبـــووە، بە پـــێچەوانەوە هەوڵـــم داوە پێوەنـــدییەکی باشـــم لەگەڵ حکـــوومەتی بریتانیـــادا هەبـــێ. کەوابـــوو لە ئێـــوە "بـــابەکر ئاغـــا" داواکـــارم کە لە نزیکـــی پێوەنـــدییەکانی بریتانیـــادا هاوکـــاریی پێویســـت بفەرمـــوون ... مـــن دەتـــوانم بـــۆ وتـــووێژ لەگەڵ نـــوێنەری حکـــوومەت دا، بـــێمە "شـــنۆ".. دڵنیـــام کە زۆر خـــاڵی هـــاوبەش لە نێوان هەردوو لایەندا هەیە...

لە یادداشـــــتێکی دیـــــکەدا ژمـــــارە (ج/61ڕێکەوتـــــی 1921/7/29) کە لە لایەن ئەفســـــەری بریتانیـــــاوە بـــــۆ نوێنەری "سامی" نێردراوە دەخوێنینەوە:

"بە هەڵسەنگاندنی جێگری ئەفسەری سیاسی لە رانیە "کاپیتان کوك" جێگای پەسەندمە، لەگەڵ ئەوەشدا سەرنجی ئێوەش بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە رادەکێشم:

1ــ نەخشەی ناوچەی ژێردەسەڵاتی سمکۆ لە ناوچە کوردنشینەکاندا، مەودای نێوان ئێرانو تورکیە بەم شێوەی خوارەوەیە:

"هێڵێکی درێژ لە "بیرەکەپرە" لە درێژایی زێی گەورەو لەوێڕا بەرەو لای دیلمان (سەڵماس) هەتا "خوی". لە "خوی" بەرەو لای باشوور هەتا کەنارەکانی گۆلی ورمێو لەوێڕا هەتا "سۆلدوز"و "بانە" جیا لە سنەو مەهاباد ... بێگومان، پشتیوانییە مەعنەوییەکانی بریتانیا دەبێتە هۆی ئەوەی کە ناوبراو، چوارچێوەی دەسەڵاتی خۆی هەتا شارۆچکەی "دزا"]!!!وەرگێڕ[لە رۆژئاوای ئێراندا بەربلاو بکات ...

2ـ سەید تەها رەنگە لە وەڵامی دواکارییەکانی "سمکۆ"دا، لەگەڵ بریتانیادا بکەوێتە وتوێژەوە.

3ـ پێکهێنانی پێوەندی لەگەڵ "سمکۆی بەهێز"دا، هەڕەشە بۆ سەر سنوورەکانی ئێمە پووچەڵ دەبێتەوە.

4ــ لەمەڕ ئێرانیش دەتوانم بڵێم کە ئەم دەوڵەتە بە هۆی لەدەستدانی زەوییەکانی کە بە کردەوە چاودێری بەسەردا نەماوە، دڵگران نابێت...

5ـ لەمەڕ "سمکۆ"ش دەتوانین بڵێین کە کەسێکی بەهێزو بەرزنەفسەو کەواتە نابێ بەتەواوی متمانەی پێبکرێت ... ئەو ئەگەرچی ئێرانییەکانی شکست داوە، بەڵام باش دەزانێ کە پشتبەستن لە خێڵەکان وەك تەنیا پشتیوانێك، کارێکی دروست نییەو هەوڵ دەدا لەگەڵ دەوڵەتی بریتانیادا بکەوێتە وتووێژەوە...

لە روانگەی منەوە، پشیتوانیی مەعنەوی لە ناوبراوەوە، لە درێژخایەندا دەبێتە هۆی ئەوەی کە لەبەرامبەر تەواوی مەرجەکان دا ملکەچ بین...

شێخ مەحموود بەرزنجی

راپەڕینی شێخ مەحموودی بەرزنجی لە مێژووی سیاسیی نەتەوەی کورددا هەر وەك راپەڕینی شێخ عوبەیدوڵلاو سمکۆ خاوەنی تایبەتمەندییە دەگمەنو پێکهاتەی سیاسی تایبەتە کە جیا لە جیاکردنەوەی خۆی لە راپەڕینەکانی دیکە، میراتێکی پڕبایەخی بۆ "بزاڤی نەتەوەیی کورد" بەجێ هێشتووە:

کردەکار: راپەڕینی شێخ مەحموود بەرزنجی و دامەزرانی حکوومەتی کوردستان

هۆکار: شێخ مەحموود بەرزنجی (حەفید)

گۆڕەپان :

الف: زەمان: 1919 ـ 1934

ب: شوێن: باشووری کوردستان (هەرێمی ئێستای کوردستان لە عێراقو ناوچەی سلێمانییە)

کورتەیەك لە ژیانی سیاسی شێخ مەحموود بەرزنجی :

بەدوای شەڕی جیهانیی یەکەم شێخ مەحموود یەکێك لە کەسایەتییەکانی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردو لە هەمان

کاتـــدا، هێمـــای نەتەوەیـــی کوردەکـــان لە خەبـــات دژی کەورەتـــرین دەوڵەتـــی کلۆنیـــالیزمی جیهـــان بـــووە. شـــێخە مەحمـــوود کە جیـــا لە بەرەورووبـــــوونەوەی راســـــتەوخۆ لەگەڵ دەوڵەتـــــی بریتانیـــــا، لە دەورانـــی دەستبەســـەر کـــردنو دوورخســـتنەوە بە زۆرەملێیـــانەش هـــیچ کـــات لە ئامـــانجە "نەتەوەخـــوازانە"کـــانی خـــۆی پاشەکشـــەی نەکـــردو بەردەوام پێـــداگری لەســـەر جێبەجێ‌کردنـــی هزرەکـــانی خـــۆی دەکـــرد. لە یەکێـــك لە نامەکـــانی خـــۆی بـــۆ "رەشـــید زەکـــی" بەرپرســـی شـــاندی نـــوێنەرایەتیی کوردســـتانی باشـــوور بـــۆ کۆنســـولی حکـــوومەتی بریتانیـــا بە "بەیـــرووت" لە رێکەوتـــی 2ی ژولای 1919 گرینگتـــرین داخوازییەکـــانی بە شـــێوەی خـــوارەوە گەڵاڵە دەکات :

1ـــــ ســـــەربەخۆیی تەواو بـــێ‌ئەملاو ئەولای حکـــــوومەتی کوردســـــتان لە ژێـــر دەســـەڵاتی شـــێخ مەحمـــوود بە ناونـــدێتی سلێمانی .

2ــ دابینکردنـــی ئاســـانکاری بـــۆ پێکهێنـــانی دیپلۆمـــاتیکی نێوان حکوومەتی کوردستانو دەوڵەتی فەڕانسە.

3ــ کۆتـــایی هێنـــان بە دەســـەڵات بەســـەر کوردەکـــان لە لایەن بریتانیاوە بە هەوڵو پشتیوانی دەوڵەتی فەڕانسە .

4ـ دابینکردنی بژێوی ژیان بۆ دانیشتوانی سلێمانی کە بە هۆی گەمارۆی ئەرتەشی بریتانیاوە تووشی قەیرانێکی جیددی بوون .

5ـ هەوڵدان بۆ سەقامگیری تەناهییو ئازادی لە کوردستاندا

6ـ ئاگادارکردنەوەی شاندە ئەمریکاییەکان لە ڕەوشی کوردستان

7ـ داخوازی پشتیوانییەکی تەواو عەیار لە دەوڵەتی فەڕانسە .

لە یەکێکی دیکە لە بەڵگەنامەکاندا هاتووە کە :

..."حکوومەتی کوردستان لە سلێمانیدا پێکهاتووەو بریتییە لەم ناوچەگەلەی خوارەوە :

"لە "ماردین"ەوە هەتا "سنە" لەوێڕا بەرەو باکوور هەتا "ورمێ"و باش قەڵا کێشراوە. خەڵکانی نشتەجێی کەرکووکیش شێخ مەحموود بەرزنجی وەکوو پاشای خۆیان قبووڵ کردووە ".

گرینگترین تایبەتمەندییەکانی ڕاپەڕینی شێخ مەحموود بەرزنجی :

1. هێمای ئایینی ـ نەتەوەیی ڕاپەڕین
2. دامەزرانی حکوومەتی کوردستان لە ماوەیەکی کاتیدا
3. بەرگرییەکی بەرفراوان لەبەرامبەر بریتانیادا

4. سەرانسەری بوونو بەشدارییەكی زۆرینە لە راپەڕینەكەدا

5ـ پێوەندییەكی بەهێزو چالاكانە لە نێوان رێبەرانی نەتەوەیی كورد لە ئێرانو توركیە (سمكۆو جەلادەت بەدرخان(

6ــ ناساندنی لە لایەن رێبەرانی كوردەوە وەكوو پاشای كوردستان

7ـــ لاوازی دیپلۆماتیكی لە پێوەندییو دانوستانە سیاسییەكان لەگەڵ دەوڵەتی بریتانیاو نوێنەری سامی بریتانیا لە بەغداد دا .

8ــ هۆندنەوەی شێعری سروودی "ئەی رەقیب" لە لایەن "دڵدار"، شاعیری مەزنی كورد لە سەردەمی شێخ مەحموود دژی كلۆنیالیزمی بریتانیا كە دواتر وەكوو سروودی نەتەوایەتی ناسرا .

9ـ هەوڵی شێخ مەحموود بۆ سەقامگیری دەسەڵات بەسەر تەواوی كوردستاندا بە بێ رەچاوكردنی سنوورە جوغرافیاییە دیاریكراوەكان لە لایەن كۆمەڵگای نێونەتەوەییەوە .

10ــ هەڵكەوتنی راپەڕینی شێخ مەحموود لە مەودایەكی زەمانیدا كە گرینگترین تایبەتمەندییەكانی، ناسەقامگیریو نەبوونی هاوسەنگی سیاسی بە هۆی خیشمەخێشی سیاسی لە ناوچەكەداو هەروەها رێژیمێك لە لایەن زلهێزە رۆژئاواییەكانەوە لە ناوچەكەدا بوو .

11ــ تێکهەڵچوونی نیزامی راستەوخۆ لەگەڵ ئەرتەشی بریتانیا لە کوردستانداو بۆمبارانکردنی هەوایی سلێمانی لە دوو کاتدا :

شرۆڤە: شێخ مەحموود بەرزنجی بە دامەزرانی حکومەتی کوردستانو دانی مۆدیلێکی لە پێکهاتەی سیاسی . ئیداری لە سلیمانیدا، ئامانجی خۆی لە راپەڕین بۆ پێکهێنانی دەسەڵاتێکی سەربەخۆیی کوردیو جیا لە سیاسەتەکانی بریتانیا بۆ رۆژهەڵاتی ناڤین کە لە ناوچە کوردنشینەکان لە داهاتوودا بە نێو "عێراق"پێچاویەتەوە. شێخ مەحموود لە سەردەمی خەباتو پێکهێنانی حکوومەتی کوردستان، هیچکات سەری بۆ سیاسەتەکانی نوێنەرانی سامی بریتانیا لە بەغداد دا، دانەنواندو بە هۆی لاوازی بەرچاو لە دیپلۆماسی سیاسیدا، بە هۆی زەقکردنەوەی کێشەی ئایین لە بەرامبەر نوێنەرانی بریتانیاو هەوڵ لە پێناو نواندنی هێندك دروشمی ئایینی بە کردەوە دەسەڵاتی "شێخ"یان بە بێهیواو لە ئاکامدا بە دەستنیشانکردنی "مەلەك فەیسەڵ" و فۆرماسیۆنی پۆلێنبەندی سیاسی تێکەڵاو لە عەرەبی شیعە، عەرەبی سوننیو کوردەکان ملکەچ کرد .

"میجر ویلسۆن" نوینەری سامی بریتانیا لە بەغداد دا، لە راپۆرتی خۆی بۆ وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا لە لێهاتوویی شێخ

مەحمـوود بـۆ حکـوومەتی داهـاتووی عێـراق بـاس دەکـات، بەڵام دەڵـێ: "بە هـۆی دەمـارگرژی زۆری مەزهەبـیو هێنـدێك هۆکـاری دیـکە، نـاتوانین بـڕوای پـێبکەین ". (FO371/5124/Baghdad1921)

سێ بەڵگەنامە لە وەزارەتی دەرەوەی فەڕانسە

لەمەڕ شێخ مەحموودو حکوومەتی کوردستان

لە بەشـێك لە بەڵگەنـامەی یەکەمـدا کە لە رێکەوتـی 18ی ئاگۆسـتی 1919 بـۆ کولنـل کـرۆس، ئەفسـەری تـایبەتی پێوەنـدییەکانی حکـوومەتی فەڕانسـە لە دێمشـق لە لایەن شـاندی کوردسـتان بە نـوێنەرایەتی سـەید ئەحـمەد نووسـراوە، هـاتووە کە:" ... مـن دووپـات دەکەمەوە کە راپەڕیـنە نەتەوایەتییەکـانی نەتەوەی کورد لە کوردستاندا بەم هۆیانەی خوارەوە بووە :

الف ـ گوشاری زۆرو ستەمی نەتەوایەتی دژ بە کوردەکان

ب ـ دەسـتێوەرانی بەردەوامو هەمیشـەیی هێزەکـانی بریتانیـا لە کاروباری نێوخۆیی کوردستاندا

ج ـ نەمـانی تـاقەتی جەمـاوەری خەڵکـیو دەسـتپێکی خەبـاتی چەکدارانە دژ بە دەوڵەتی بریتانیا

2ـــــ لە بەڵگەنـامەی دووهەمیشـدا کە لە رێکەوتـی 1934/3/10 بە ژمـارەی 55 لە لایەن فەرمانـدەی گشـتیی هێزەکـانی فەڕانسـە لە نـاوچەکەدا بـۆ وەزارەتـی دەرەوەی

فەڕانسە، هاتووە کە لە کۆتاییدا ئاماژە بەم مژارە کراوە کە: "... شێخ بە هەموو توانایەوە خولیای بەدەستهێنانی خودموختاری بۆ نەتەوەی کوردە کە ئەگەرچی لەگەڵ بارووخی ئێستادا ، بەدەستهێنانی وەها ئامانجێك بەم زووییانە ناگونجێت."

3ـ لە بەڵگەنامەی سێهەمدا کە لە رێکەوتی 10ی ژوئەنی 1923 بە ژمارەی 22 لە ژێرناوی "نارەزایەتیی کوردستانی ئێران دژ بە سیاسەتی دەوڵەتی بریتانیا"دا تۆمار کراوە بۆ سەرۆك وەزیرانی ئێران (سەرئاوەڵا بۆ نوێنەرانی ئەمریکا، تورکیە، ئیتالیا، رووسیەو فەڕانسە) هاتووە کە "... بە ناوی مرۆڤایەتیەوە لە هێزە بێلایەنەکان داواکارین کە بە ناردنی شاندەکانی خوازیاری راستییەکانو بینینی کاولکارییەکانی سلێمانی لەلایەن ئینگلیسییەکانەوە بەڕێوە چووە، بەم خێشمەخێشانە کۆتایی بێنن. ئەم نامەیە لە لایەن زۆربەی گەورەپیاوانی کورد لە ئێراندا واژۆ کراوە .

سەرچاوەکان بۆ خوێندنەوەی زیاتر :

-1کردستان و کرد در اسناد محرمانه بربتانیا، "ولید حمدی" ،ترجمه بهزاد خوشحالی، همدان، 137٨

- 2شیخ مەحموودی حەفید زادە لە بەڵگە نامە کانی فرانسی دا، دکتور نەجاتی عەبدوڵڵا، سلێمانی 2006

3- حکــومەتی کوردســتان لە نــاو مەتەڵــی سیاســی بریتانیادا، مەحموود مەلا عیززەت، سلێمانی 2006

شێخ سەعید پیران

لە مانگی فورییەی 1925دا، راپەڕینی شێخ سەعید پیران دەستی پێکرد. شێخ سەعید یەکێك لە پیاوانی گەورەی ئایینیو خەڵکی ناوچەی "گەنج" بوو. بە دوای بەدەسەڵات گەیشتنی "مستەفاکەماڵ" لە تورکیەو نەمانی خەلافەتی ئیسلامی، شێخ سەعید لە دژایەتی لەگەڵ "لائیتیسم"و بە ئامانجی بەرگری لە داهاتووی ئیسلام، دژ بە حکوومەتی نوێی تورکیە راپەڕی.

کردەکار: راپەڕینی شێخ سەعید پیران

هۆکار: کوردەکانی باکوری کوردستان (تورکیە) بە رێبەری شێخ سەعید پیران

گۆڕەپان:

ئەلف: کات: 1925

ب: باشووری رۆژهەڵاتی تورکیەو زۆربەی ناوچە کوردنشینەکانی ئەو وڵاتە

ئامراز: راپەرینی چەکدارانە

ئامانج: 1ـ پشتیوانیی لە رەسەنایەتی نەتەوەی کورد 2ـ دژایەتی لەگەڵ "لائیتسە"ی حکوومەتی نوێی تورکیە 3ـ پشتیوانیی کردن لە ئیسلام

تایبەتمەندییەکانی شۆڕش: ئەم راپەڕینە لە فورییەی 1925 دەستی پێکرد. لە ماوەیەکی کورت دا ناوچەکانی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیەی گرتەوە. بە دوای بەربڵاوبوونی راپەڕینەکەو پێکهاتنی دووبەرەکی نێوان لێژنەی وەزیرانی تورکیە، مستەفا کەمال ناچاربوو کە "عیسمەت پاشای ئینۆنوو" وەزیری ئیسلامگەرای وەلاناو سەر لە نوێ کابینەی دەوڵەتی خۆی بانگهێشت کرد. مەبەست لە بانگهێشت کردنی "ئینۆنوو" بۆ ئانکاراو باسو وتووێژ لەمەڕ راپەڕینی شێخ سەعید و دەرەتانی هەوڵدان بۆ سەرکوتی راپەڕینەکە برەخسێنی.

سەفارەتی بریتانیا لە تورکیەدا لە راپۆرتەکەی خۆی بە بەڵگەهێنانەوە لە سەرچاوە هەواڵدەرییەکانی تورکیە دەڵێ: نیشانەگەلێك هەیە دەرخەری ئەوەیە کە راپەڕینی شێخ سەعید بەشێکی بەربڵاوی لە تورکیەی گرتۆتەوەو بەشێکی زۆر لە هێزەکانی تورکیە نێردراونەتە ئەو ناوچەیە بۆ سەرکوت کردنی راپەڕینەکە".

سەرچاوە فەرمییەکانی تورکیە رایانگەیاندووە کە شێخ سەعید پیران، سیاسەتی نوێی بریتانیا بۆ هەڕەشەی کوردەکان دژ بە حکومەتی نوێی تورکیەیە کە بە پشتیوانیی بریتانیا دەستی پێکردوەو هەستە نەتەوەیی و مەزهەبییەکانیان لە پلەی دووهەمدایە.

لە یەکێك لە راپۆرتەکانی دەوڵەتی بریتانیا دا بە ئاماژە بە کابینەکە هاتووە کە: ئەندامانی کابینەکە بە هۆی ئەوەی کە زۆربەیان خاوەن باوەڕە مەزهەبییەکان نین، ئەنگیزەو خولیایەکی زۆریان بۆ سەرکوتی راپەڕینی شێخ سەعید هەبوو و لەم رووبەشەوە جیاوازی بیروڕا زۆرە.

دەوڵەتی بریتانیا لە راپۆرتەکەی خۆیدا گرینگترین هۆکارەکانی بیچمگرتنی راپەڕینی شێخ سەعید بەم شێوەیە دەستنیشان دەکات:

1. راپەڕینەکە رێبازێکی نەتەوەیی ـ مەزهەبی هەیە.
2. ئیدارە دەوڵەتییەکان گەندەڵن.
3. کاروباری خەڵکی جێبەجێ ناکرێ.
4. هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکانی خۆجێی زۆر نالەبارە.
5. نارەزایەتیی خەڵکی گەیشتۆتە ئەوپەڕی خۆی.

6ـ خەڵکی لە پەسندکردنی یاسای "خیانەت" بە تەواوی رق ئەستوورن. (یاسای "خیانەت" کە بە دوای بە دەسەڵات

گەیشـتنی مسـتەفا كەمـاڵ پەسـند كـرا، كە سـزا قورسـەكان بـۆ كەسـانێك دەبـڕایەوە كە دیـنو سیاسـەتیان پـێكەوە تـێكەڵاو كردبایە).

7ـ قوتابخـانە دینییەكـان بەرەو سـنووردار كـردنو بێئیمكانـاتی بەرەوڕوو بوون.

8ــ ڕێـبەرە ئاینییەكـان لە لایەن دەوڵەتەوە دەكەوتـنە بەر بێڕێزییەوە.

لە ئاكامـدا لە ڕێكەوتـی ڕۆژی 16ی ئـاوریلی 1925، هێزەكـانی تـوركیە ، ڕاپەڕینـی شـێخ سـەعید سـەركوتو ئەو و چەنـد كەسـێك لە ڕێبەرانـی شۆڕشـەكە دەستبەسـەر كـران. ڕێـبەران لە دادگـای نیزامـی دیـاربەكردا دادگـاییو بە ئێعـدام مەحكـووم كـران. لە ڕاپـۆرتی كۆنسـولگەری بریتانیـادا هـاتووە كە لەگەڵ سـەركوتی ڕاپەڕینـی شـێخ سـەعید ، دژوارتـرین قەیرانـی تـوركیە بە داوی هاتنە سەركاری مستەفا كەماڵ كۆتایی پێهات.

حـوكمی لە سـێدارەدانی شـێخ سـەعید پیـرانو 40 كەس لە هاوڕێیـانیلە ڕێكەوتـی 28ی ئـاوریلی 1925بە دوای دادگـایی كردنێكـی ڕواڵەتـیو بـێ بڵاوكـردنەوەی بەڵگەنامەكـانی پێوەندیـدار بە مەسـەلەكەوە، بـڵاو نەكـرایەوەو هەروەهـا بڕیـاری داخسـتنی تەواوی تەكیەكـانی ڕۆژهەڵاتـی تـوركیە ڕاگەیانـدرا. بەڵام لە بەڵگەنـامەی ژمـارە 1867ی "مسـتر هـارس" بـۆ

"مستر ئوستر چمبێرلین" لە ژولای 1925 لەگەڵ ئاماژەدان بە دادگایی شێخ سەعید، بە بەشێك لە وتەکانی سەرۆکی دادگا ئاماژە دەکات کە تێیدا، سەرۆکی دادگا، ئامانجی شێخ سەعیدی بەڕوونی لە "دامەزرانی حکوومەتێکی سەربەخۆی کوردستان" دەردەبڕێ.

لەم بەڵگەنامەیەدا کە لە زمانی سەرۆکی دادگاوە هاتووە:

"... زۆربەی ئێوە بە هۆی بەرژەوەندیی تاکەکەسیو زۆربەشتان بە هۆی بەستراوەیی بە دوژمنانو تەماحی سیاسی لەم راپەڕینەدا بەشداریتان کردوە، بەڵام هەمووتان ئامانجێکتان هەیە و ئەوەش دامەزرانی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردستانە. راپەڕینەکەی ئێوە ئاکامی چەند ساڵ ئاگرتێبەردانی ناوچەکە بوو، بەڵام لەم دواییانەدا، ئەرتەشی تورکیە بوو کە راپەڕینەکەی بە باشترین شێوە کۆنترۆڵ کرد. حکوومەتی تورکیە تەحەموولی هیچ چەشنە چالاکییەکی سیاسییو نیزامی دژ بە خۆی ناکات ..."

راپەڕینی شێخ سەعیدیش هەر وەکوو زۆربەی شۆڕشەکانی دیکەی مێژووی نەتەوەی کورد، ئەگەرچی بە نێوەرۆکێکی ئایینی دەستی پێکرد، بەڵام لە درێژەدا ، سیمایەکی نەتەوەیی ـ مەزهەبی بە خۆوە گرتو لە ئاکامدا بۆ رزگاربوونی لە دەستی باڵادەست، خۆی بە سمیایەکی نەتەوەیی گۆڕی.

سەرچاوەکان:

1 - کردستان و کرد در اسناد محرمانه بریتانیا؛ ولید حمدی؛ ترجمه بهزاد خوشحالی، 1378، همدان، نورالعلم

مەلا مستەفا بارزانی

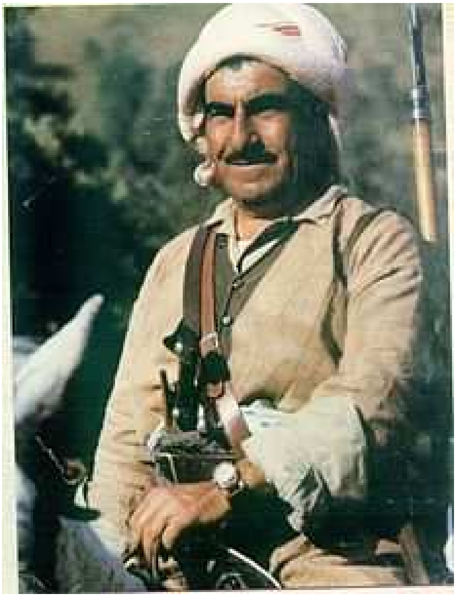

لەخۆڕا نیە کە ئەگەر کەڵەپیاوێك هەر لە "منداڵدانی" دایکێکی خەباتکاری کوردەوە، لەدایك بێتو "سرووودی خواکان"، "هاواری ئازادی"، "رزگاری"و "رزگاریدەر" بێت. پیاوێك کە لە "دیلیەتی"دا چاوی بەدنیا هەڵێنا، بەڵام ئازادانە ژیانی بردەسەر. ئازایانە خەباتی کردو لە ئاکامدا میراتێکی پڕ بایەخی خەبات دژی ستەمی باڵادەستی بۆ رۆڵەکانی بەجێهێشت. پاش سەدەیەك خەبات، بەشێك لە کوردستان وەکوو "ناوچەیەکی فیدراڵ" بە جیهانی ئەورۆکە بناسێنێ. مەلامستەفای بارزانی بە وتەی "هەژار"، "هێمای خەباتو بەرگری بۆ گەیشتن بە ئازادی"و بە وتەی "پێشەوا قازی محەمەد"، "سیمبۆلی شەرافەت، بوێری، جوامێری، لێهاتوویی و ئازادیخوازی" بوو. بێگومان مەلا مستەفاو ئەخلاقی ئەو لە روانگەی "پێداگریی لەسەر بەردەوامی

خەبـات" لە دەورانێکـی نزیـك بە سـەد سـاڵ یەکێـك لە کەڵەپیـاوانی مێژووی کورد بە ئەژمار دێت.

کردەکار: مەلا مستەفا بارزانی

هۆکـــار: مەلا مســـتەفا بـــارزانی، عەشـــیرەتی بـــارزانو حیزبـــی دێموکراتی کوردستانی عێراق

گۆڕەپان:

الف: زەمان: لە سەرتای سەدەی بیستەمەوە هەتا ئێستا

ب: شوێن: باشووری کوردستانو "بیاڤی کۆماری کوردستان"

ئـــامراز: راپەڕینـــی چەکـــدارانە، راپەڕینـــی جەمـــاوەریو دیپلۆماسی سیاسی

ئامـــانج: دامەزرانـــی کیـــانێکی ســـەربەخۆی کـــوردی لە نـــاوچە کوردنشینەکانی رۆژهەلاتی ناڤیندا

مێـژوو: نـاوچەی بـارزان لە بـاکووری کوردسـتاندا هەڵکەوتـووە کە لە بـاکووری نـاوچەی فیـدراڵی کوردسـتاندایە، شـوێنی ژیـانی هـــۆزی بـــارزان لە مێـــژوودا بـــووە. گەورە پیـــاوانو پێشـــەواکانی بـــارزان، لە شـــێخە گەورەکـــانی ئـــایینیو دینـــدارانی باشـــووری کوردســـتانو لە گەورە پیـــاوانی ئیســـلام لە نـــاوچەکەدا بـــوون. لەم روویەوە پێگەی ئـایینیی گەورەپیـاوانی بـارزان، هێـزی سیاسـی - مەزهەبـی کاریگەرییـان هەمیشـە هەبـووەو یەکێـك لە هۆکارەکـانی راپەڕینـی سیاسـی لە مێـژووی ئەم هـۆزەدا بـووە. نـاوچەی بـارزان

لە "هەرێمی فیدراڵی کوردستان" لە ناوچەگەلێکە کە لە سەرەتای دامەزرانی حکوومەتی عێراقەوە هەتا زاڵبوونی کۆلۆنیالیزمی بریتانیاو لە ئاکامدا بەستەبەندی سیاسیی تێکەڵاو لە کورد، عەرەبی سوننیو عەرەبی شیعە بە ناوی عێراق، بۆ گەیشتن بە کیانێکی سەربەخۆی کورد هەرگیز رانەوەستاو لە دەورانە جیاوازەکانی حکوومەتەکانی عێراقدا، لانیکەم شەش جار بە تەواوی کاول کراو ئاگری تێبەردرا.

مەلا مستەفای بارزانی هەر وەکوو پێشەوا ئایینیەکانی دیکەی بارازان، شێخ عەبدوسەلام بارزانو ... لە ساڵانی پێش لە دامەزرانی تا راگەیاندنی حکوومەتی عێراق، دەورانێکی پڕ لە هەورازو نشێوی بۆ گەیشتن بە ئازادی پێواوە. خەباتی عەشیرەیی دژ بە داگیرکەریی بریتانیا، بەردەوامی خەبات دوای دامەزرانی حکوومەتی عێراق، بەشداری بەرچاوی لە "کۆماری کوردستان" بە رێبەرایەتیی پێشەوا قازی محەممەد، تێپەڕکردنی دەورەیەکی دوورخراوەیی کورت ماوە لە یەکیەتیی سۆڤییەتی پێشوو، گەڕانەوە بۆ عێراقو بەردەوامی خەباتی چەکدارانەو سیاسی لە چوارچێوەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراق، پەیمانی ئەلجەزایرو تێکچوونی کاتیی هاوسەنگی نیزامی تا 1979، مەرگ لە تاراوگەو ... لە ئاکامدا راپەڕینی گەورەی 1991ی کوردستان دوای هێرشی

هێـــزە هاوپەیمانەکـــان بـــۆ عێـــراق لە لایەن کـــوڕەکەی "مەســـعود بـــارزانی" تـــا راگەیانـــدنی فیـــدراڵیزم بـــۆ عێـــراق لە 2005دا، نیشـــانەگەلێکی جێگـــای ســـەرنجی زۆرن بـــۆ دەرخســـتنی ئەم دەورانە پـــڕ لە هەورازو نشـــیوە. حکـــومەتی کوردســـتانی ئێســـتا بە ســـەرۆکایەتی "مەســـعود بـــارزانی" ، کـــوڕی مەلامســـتەفا بـــارزانی هـــاتۆتە بەر و هەنـــووکەش بە تێـــپەڕ کردنـــی دەورانـــی تێپەڕبوون بەرەو داهاتووە.

تایبەتمەندییەکانی راپەڕین:

1. پێگەیەکی بەهێزی ئایینی لە نێوان هۆزی بارزاندا

2ـــــ هاوپێوەنـــدی جەمـــاوەری ئـــایینیو خێڵەکـــی لای بارزانییەکان

3. دەسەڵاتی نەریتی ـ کاریزمایی مەلا مستەفا بارزانی

4ـــ تایبەتمەنـــدیی جوغرافیـــایی نـــاوچەی بـــارزانو نەبـــوونی کەڵـــك وەرگرتنـــی نیزامـــی تەواوی حکـــوومەتی کـــاتی عێـــراق لە سەرکوتی راپەڕینەکە.

5ـــ بـــاوەڕی تەواوی مەلامســـتەفا بـــارزانی لە تێکچڕژاویـــی مەســـەلەی کـــورد لە بـــاکووری رۆژهەڵاتو باشـــوور بە هـــۆی بوونی سنووره سیاسییەکان.

6ـــ چـــوونە نێـــو بیـــاڤی "کۆمـــاری کوردســـتان" لە ســـاڵی 1946 بـــۆ پشـــتیوانیی کـــردن لە کۆمـــاری کوردســـتان بە

ڕێبەرایەتی پێشەوا قازی محەممەدو هەڵبژاردنی وەکوو یەکێک لە چوار ژێنراڵی ئەرتەشی کۆماری کوردستان.

7ـ بەرگری چەکدارانە لە بەرامبەر هێزەکانی ئێران لە سەردەمی کۆماردا.

8ـ تەسلیم نەبوون لە بەرامبەر هێزەکانی ئەرتەشی ئێرانداو گەیشتن بە سنوورەکانی یەکیەتیی سۆڤیەت لە تەنیشتی پیشمەرگەکانی بارزانی لە درێژەی سنوورەکانی ئێران ـ عێراق ـ تورکیە پاش رووخانی کۆماری کوردستان.

9ـ دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراقو ڕێکخستنی نوێی سیاسی ـ نیزامی.

10ـ بەردەوامی خەباتو لە هەمان کاتدا دیپلۆماسییەکی چالاکانە لە کۆتاییەکانی دەیەی 50ی زایینیو تا کۆتایی دەیەی 70ی زایینی.

11ـ پێکهێنانی ناوچەی نیوە خودموختار لە باشووری کوردستان لەم دەورانەدا.

12ـ خەباتی سیاسی لە پاڵ خەباتی نیزامی لەگەڵ دەوڵەتە کاتییەکانی عێراقدا.

13ـ دیپلۆماسییەکی چالاکی نێونەتەوەییو لە سەرووی هەموانەوە، کەڵك وەرگرتن لە لێڵیی پێوەندییەکانی ئێرانو عێراق بۆ باشترکردنی پێگەو هەوڵ بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکان.

14ـــ بەردەوامـــی خەبـــات لە دەورانێکـــی درێژخـــایەن لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا.

15ـ ڕاگەیانـدنو پەسـندکردنی یاسـای حکـوومەتی فیـدراڵی کوردسـتان لە گەڵ "یەکیەتیـی نیشـتمانی کوردسـتان" دوای 1991و لە درێـژەدا یاسـای بنەڕەتـی عێـراق لە سـاڵی 2005 بۆ وەرگرتنی فیدراڵیزم لە عێراقدا.

16ـــ نەتەوەخـوازی لە دەورانـی پـڕ لە هەورازو نشـێوی بەرگریدا.

مەلامسـتەفا بـارزانی دوای ڕووخـانی کۆمـاری کوردسـتان، هێزەکـانی خـۆی لە مەهابـادەوە تـا لێـواری چـۆمی "ئەرەس" لە درێـژەی سـنوورەکاندا بەرەو یەکیەتیـی سـۆڤییەتی پێشـوو بـردو بەناچـار قبـووڵ کردنـی دوورخراوەییەکـی زۆرەملێیـانەی نزیـك بە 10 سـاڵ لەو وڵاتە بـوو. مـریەم فیـرووز (فەرمـانبەر)، هاوسـەری نـورەدین کیـانووری، سـکرتێری گشـتی حیزبـی تـوودەی ئێـران، لە یەکێك لە وتووێژەکـانی خۆیـدا دەڵـێ:" لە نێـوان تەواوی ڕێبەرانـی دوورخـراوەی جیهـان کە لە مسـکۆ دەورانـی ژیـانی دوورخراوەیـی خۆیـان بـردە سـەر، تەنیـا مەلامسـتەفا مـووچەی پەنـابەریەتی وەرنەدەگـرتو خەرجـی ژیـانی ڕۆژانەی خـۆی بە پـاكو خـاوێنکردنەوەی حەوتـووانەی ئاپارتمانەکـانی ئەو نـاوچەیەی مسـکۆ کە تێـدا دەژیـا، دابـین دەکـرد. بەڕای مـن،

لێهاتووترین رێبەری سیاسی جیهان بوو کە جیا لە پێشنیارەکانی سۆڤییەت، تەنانەت هەنگاوێك لە ئامانجەکانی خۆی پاشەکشەی نەکرد".

مەلا مستەفا پاش گۆڕانی حکوومەت لە عێراقدا، لە ساڵەکانی کۆتایی دەیەی 50 گەڕایەوە عێراقو رۆڵی سیاسی خۆی هاوتەریب لەگەڵ رێبەرانی ئەوکاتی عێراقدا وەئەستۆ گرتەوە. لە ساڵی 1966، "جەلال تاڵەبانی" وێڕای گرووپێك لە ئەندامانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراق لە حیزب جیابوونەوەو بە راگەیاندنی جیابوونەوە، "یەکیەتیی نیشتمانیی کوردستان"یان دامەزراند. کە دواتر ئەم دوو حیزبە، واتە حیزبی دێموکراتی کوردستانی عێراقو یەکیەتیی نیشتمانی کوردستان بوون بە کاراکتێرە سیاسییەکانی باشووری کوردستانو دواتر عێراقیش. پەیمانی 1975ی نێوان عێراقو ئێران کە ئێرانی دەروەست بە راگرتنی "بارزانی" لە بەرامبەر دەسەڵاتی ئەم وڵاتە بەسەر "چۆمی ئەلوەند" بوو، کە گەورەترین خەساری لە حیزبو رێبەرییەکەی دا. عیسا پژمان ئەفسەری پێوەندیی مەلامستەفاو شای ئێران، پەیمانی ئەلجەزایری بە "گەورەترین خەیانەتی دەوڵەتێك دژ بە گرووپێکی خەباتکار لە تەواوی مێژوودا دەزانێ". ئەگەرچی خۆی دەڵێ کە "ئێمە بە رادەی سێ رۆژ، خواردەمەنیو کەرەستەی نیزامیمان لە بەردەستی

مەلامستەفا دانەدەنا، چونكە ئەو هەڕەشەیەكی گەورە نەتەنیا بۆ ئێرانو عێراق، بەڵكوو بۆ تەواوی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بوو."

هێزەكانی بارزانی بە دوای بەستنی پەیماننامەی 1975و راگەیاندنی چەكدانان، هاتە ئێرانەوەو وەكوو شێوەیەكی دوورخراوەیی لە ناوچەی "عەزمییەی كەرەج"و "هەمەدان"دا نیشتەجێ بوون. لەگەڵ شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی 1979و رووخانی رێژیمی پەهلەوی، حیزبی دێموكراتی كوردستانی عێراق، بە ناوی "قیادە مووەقەت" خۆیان رێكخستەوەو سەر لە نوێ خەباتی چەكدارانەی خۆیان دەست پێ كردەوە. مەلامستەفا بەر لەم كاتە، لە رێكەوتی فوریەی 1979 لە ویلایەتە یەكگرتووەكان كۆچی دوایی كردبوو. دوای كۆچی دوایی نابەوەختی "ئیدریس بارزانی"، مەسعود بارزانی كوڕی مەلامستەفا، بە پێناسە كردنەوەی پێكهاتەی نوێی حیزب سەرقاڵ بوو و بەهۆی بەرگرییەكی سێ دەیەیی لە بەرامبەر رێژیمی بەعسی سەدام حسەیندا، لە ئاكامدا حیزبی دێموكراتی كردە یەكێك لە كاراكتێرە سەرەكییەكانی رووخانی رێژیم لە عێراقو گۆڕانی یاسای بنەڕەتی لەم وڵاتەدا بە ئامانجی دامەزرانی حكوومەتێكی فیدراڵ لە عێراقداو بووە هۆی راگەیاندنی حكوومەتی خودموختاری

کوردستان. ئەم حیزبە هەتا ئێستا یەکێك لە دوو حیزبی سەرەکی باشووری کوردستان و لە حیزبە سەرەکییەکانی حکوومەتی عێراقەو "مەسعود بارزانی" سەرۆکایەتیی "حکوومەتی هەرێمی فیدراڵی کوردستان"ی لە ئەستۆدایە.

مێژووی سیاسی راپەڕینی "بارزانی" یەکێك لە درێژخایەنترین دەورانی خەباتی چەکدارانەو سیاسی ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاستو جیهانە کە ئێستا بەشێکی سەرەکی لە ئامانجەکانی خۆی لە باشووری کوردستانو باکووری عێراقدا بەدەست هێناوەو لە چاوەڕوانی داهاتووی سیاسی جیهانیشدایە.

سەرچاوەکان:

1- "چێشتی مجێور"، ماموستا هەژار، وەرگێڕانی بۆ فارسی بهزاد خوشحالی، کتاب الکترونیك www.hajarana.blogfa.com

2- "خاطرات مریم فیروز(فرمانفرما) (بیرەوەرییەکانی مریەم فیرووز، (فەرمانبەر)"، 1363

3- "خاطرات عیسی پژمان (بیرەوەرییەکانی عیسا پژمان)"، 2001، اربیل

4- "قاضی محمد و جمهوری در آینەی اسناد"، بهزاد خوشحالی، 1380

پێشەوا قازی محەممەدو کۆماری کوردستان

بزووتنەوەی قازی محەممەد بەهۆی نێوەرۆکی جیاوازو تایبەتمەندییە سیاسییە مۆدێرنەکانی، گرینگترین بزووتنەوە لەمێژووی سیاسیی نەتەوەی کورددا بەئەژمار دێت. بنەماییترین تایبەتمەندیی بزووتنەوەی پێشەوا قازی محەممەد کە بووە هۆی دامەزرانی "کۆماری کوردستان" لەماوەی سالآنی 1946 ـــ 1947دا، بەنێوەرۆکێکی دیموکراتییك لەجێگیرکردنی کردەکارێکە کە تا ئێستاش دەتوانێ باشترین نموونەی سیستمی دەوڵەتیی بۆ حکوومەتەکان لەرۆژهەڵاتی ناڤیندا بێت.

کردەکار: پێشەوا قازی محەممەد

هۆکار: قازی محەممەد

گۆڕەپان:

الف: کات: 1946 ـ 1947

ب: شوێن: بەشێکی سەرەکی کوردستان لەباشووری ئازەربایجانی رۆژئاوا (ناوچەی موکریان)و بەشێك لەباکووری کوردستان (سەقزو بانە) کە تا ئەوکات ئەوانە بەشێك بوون لەویلایەتی ئازەربایجانو ئەردەڵان.

ئامراز: راپەڕینی چەکدارانەو پێوەندییە دیپلۆماتیکییەکان

ئامانج: دامەزرانی کۆماری کوردستان

هەروەها کە گوترا، بنەماییترین تایبەتمەندیی "کۆماری کوردستان" بەرێبەریی پێشەوا قازی محەممەد، تایبەتمەندیی دێموکراتیکی ئەو بوو کە لەروانگەی پێکهاتەیی، پێناسەو دامەزرانەوە، چوارچێوەیەکی مۆدێڕنی هەبووەو هەڵگری شرۆڤەیەك بەپێناسەو چەمکە نوێیەکان لەدێموکراسییە. لەم روانگەوەو بەپێی چوار تیۆریی نوێی دێموکراسی، واتە دێموکراسیی بازاڕ، دێموکراسیی نیئۆکۆماریخواز، دێموکراسیی باوك سالارانەو دێموکراسیی ژاکۆبنی، دەتوانین بڵێین "کۆماری کوردستان" لەسەر بنەمای دێموکراسییەکی ژاکۆبنی دامەزراوە کە تێیدا لەسەر بنەمای رێککەوتنی بەهاکانو پلەیەکی باڵا لە بەشداریی سیاسی دەتوانین ببینین. لە وەها پێکهاتەیەکی دێموکراسیدا دەتوانین گرینگیی وشەگەلێك وەك نەتەوەییو نەتەوە لە چوارچێوەی چەمکی ئیرادەی کۆمەڵایەتیدا بدۆزینەوە کە بە ئەبستراکت (مجرد) قبووڵکردنی، نێوەرۆکی

سیاسی بەخۆوە دەگرێتو لەچەمکی "رەزامەندیی گشتیی نەتەوەیی (رچایت ملی همگانی)"و "نەریتی کەڵەکەکراوی نەتەوەیی (سنت ملی انباشته)"دا کورت دەکرێتەوە.

خاڵێکی دیکە کە دەتوانین لە"کۆماری کوردستان"دا بیدۆزینەوە، چەمکی "نەتەوەخوازی"یە کە وەکوو چەمکێکی مۆدێڕن، شوناسی کۆمەڵێك لەمرۆڤەکانە کە خۆیان بەوێنەی شوناسێکی جیاواز لەچوارچێوەی یەکەیەکی سیاسی، شوێنێکی جوغرافیاییو کولتوورێکی جیاوازدا پێناسە دەکەن.

تایبەتمەندیی سێهەمی "کۆماری کوردستان"، لەرۆڵی گرینگی پێشەوا قازی محەممەد، دەتوانین ببینینەوە. قازی محەممەد هەرچەندە کەسایەتییەکی ئایینی بەپێگەیەکی بەهێزی بنەماڵەییەو زۆرکەس رۆڵی "ئایینی - کاریزمایی" بۆ بەلووتکەگەیشتنی کەسایەتی پێشەوا دەزانن، بەڵام ناتوانین رۆڵی "هێژمونی عەقڵانی"ئەو لەخودئاگایی، شوێن هەڵگرتنی درووست (جهتیابی معین)، هاوئاهەنگی، رێکخستنی بیروهزرو بەرهەمهێنانی لە پێکهاتەیەکی پراکتیزەکراو بەناوی" کۆماری کوردستان"دا، لەبەرچاو نەگیردرێ. گرینگتر ئەوەیە کە تایبەتمەندیی کەسایەتیی بەرزی ئایینیو بنەماڵەیی، دەبێتە "ئاوەزمەندێتی (عقلانیت)"ی رێبەریو جەماوەر بەهۆی هۆگریی خێڵەکیو هێندێکیش ناوەندخواز، لەکۆڕێکدا ئاپۆرایان

دەداو بەناسینەوەو پێناسەکردنەوەی "شوناس"، هەستو ورەی "خۆیبوون (ما بودن)"نیان پێدەبەخشی، "خۆیبوون"ێك كە ئەركی رەنگدانەوەو بەرز ڕاگرتنی بایەخەكان دەداتەوە بەجەماوەرو بەواتای "ئیدئۆلۆژی نەتەوەیی"، شوناسو كەسایەتی نەتەوەیەك دەنوێنێت.

تایبەتمەندیی دیكەی "كۆماری كوردستان"، پێكهێنانی رەوشێكی لەبار بۆ دەورانی تێپەڕین لەپێكهاتەیەكی نەریتی بۆ ئۆرگانیزاسیۆنێكی "مۆدێڕن"ە. سەرهەڵدانی "كۆمەڵەی ژ.ك" یان كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردو كاریگەربوونی حیزبی هیوا لەكوردستانی عێراقدا، كە پێكهاتە نهێنییەكەی بەشێوەی رێكخستنێكی نهێنی لەسەر بنەمای "كوردبوون"و دواتر گۆڕان پێكهێنان لەپێكهاتەكەدا بۆ "حیزبی دێموكراتی كوردستان" لەگەڵ چوارچێوەیەكی تەواو دیاریكراوی "حیزبی مۆدێڕن"و چڕبوونەوەی داخوازییەكانی خەڵكی كوردستان لەچوارچێوەی "حیزبی"دا، یەكێكی دیكە لەتایبەتمەندییە گرینگەكانی كۆماری كوردستان لەو سەردەمەدا بەئەژمار دێت.

تایبەتمەندییەكی دیكەی كۆماری كوردستان، گەڵاڵەكردنی داخوازییە مۆدێڕنەكان لەسەردەمێكو لەشوێنێكدا كە لەبنەڕەتدا نە هەڵگری "كۆمارییە"و نە دێموكراسی. هێنانە بەرباسی گرینگی "كۆماری" لەپاڵ چەمكی "دێموكراسی" لە وڵاتێكی

کاریزماپەروەر کە تانوپۆی هزرە حکوومەتییەکانی تەنیوەتەوە، هاوپێوەندییەکی پیرۆز بوو کە بنەما سەرەتاییەکانی گۆڕان لەچییەتی ئەم پێکهاتەیەو شکاندنی پێکهاتەی زەینی - نەستیی (ناخوداگاه) خەڵکی، نۆژەن کردەوەو هزری مرۆڤی رۆژهەڵاتی بەرەو "خەڵکباوەڕی" نە "کاریزماپەروەری" ئاراستە کرد.

هەوڵ بۆ جێگیرکردنی پەروەردەو فێرکردنی مۆدێڕن لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیدا، وەڕێخستنی دەسەڵاتی دادوەری، تێپەڕین لەخێڵگەرایی‌و عەشیرەگەرایی‌و ئاراستەکردنیان بەرەو "نەتەوەخوازیی کورد"، تێپەڕین لە دووبەرەکی‌و هەڵاواردنە ئاینییەکان، بەرەو قبووڵکردنی فرەئایینی‌و فرەیی، یەکیەتیی ئیستراتیژیك لەگەڵ ئازەرییەکانداو پەسندکردنی رێککەوتننامەی پشتیوانی لەکەمایەتییەکانی بیاڤی ژێر دەسەڵاتی کۆماری کوردستان، دامەزرانی سیستمێکی ئەمنییەتیی مۆدێڕن، چاپەمەنی‌و بڵاوکراوەکان بە ئازادی‌و هەوڵ بۆ پەرەپێدانی چاپ‌و بڵاوکردنەوە، فێرکردنی زمانی کوردی وەکوو زمانی فەرمی‌و دامەزرانی رادیۆو راگەیاندنی هەمەلایەنە بۆ دابینکردنی دێموکراتیکی پێداویستییە کولتووری، پەروەردەو فێرکردن، سیاسی‌و هەموو بیاڤەکان لەپاڵ هەوڵا بۆ پراکتیزەکردنی ئامانجە دێموکراتیکەکان لەبیاڤی

حکـــوومەتی کوردســـتاندا، لەتایبەتمەنـــدییە بەرچاوەکـــانی دیـــکەی کۆماری کوردستانو ئەم دەورەیە بەئەژمار دێ.

لەبیـــــاقی "چـــــاپەمەنی"یەکانـــــدا ئەوەی کە "بەرچـــــاوە" بڵاوکراوەکـــانی وەکـــوو: "نیشـــتمان"، "هـــاواری کـــورد"، "هـــاواری نیشـــتمان (ئۆرگـــانی یەکیەتیـــی جەوانـــانی کوردســـتان)"، "کوردســـــتان"، "گۆڤـــاری هەڵاڵە"و... دەتـــوانین وەك بەڵـــگە بهێنیـــنەوە. پێـداگری لەسـەر مـافی دیـاریکردنی چـارەنووس بـۆ نەتەوەکـــان، مـــافی دیـــاریکردنی چارەنووســـی نەتەوەی کـــورد، مـافی سـەربەخۆیی نەتەوەکـان، هەوڵ بـۆ سـەرهەڵدانی بزاڤێکـی رووناکبیری بـۆ کـورد، بزاڤـی فەرهەنگیـی نەتەوەی کـورد، ئاشـتیو دێموکراسـی بـۆ جیهـان، چـوونە نێـو بیـاڤە فەرهەنگـیو کۆمەڵایەتییەکـــانو جێگیرکردنیـــان بە جێگـــای روانـــگە عەشـــیرەتی، ئەتنیکـــیو مەزهەبییەکـــانە کە بە روونـــی دەردەکەوێو پێویست بە بەڵگەهێنانەوەش ناکات.

گرینگیـــدانی "کۆمـــاری کوردســـتان" بە مەســـەلەی ژنـــانو دامەزرانـــدنی یەکیەتییەکـــی تـــایبەت بـــۆ ژنـــان بە مەبەســـتی گرینگیـدان بە کاروبـاری ژنـان لەژێـر چـاودێریی راسـتەوخۆی "قـازی محەمـمەد" ـ ئەویـش لە دەورانێکـدا کە شوناسـی ژن وەکـوو مـرۆڤ لەرۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـتدا بـۆ حکوومەتەکـانی ئەو کـات نـامۆ بـوو . لە"قـازی محەمـمەد"و "کۆمـاری کوردسـتان"

نموونەیەك بۆ "رێبەری"و "دەسەڵاتداریەتی" دروست دەکات کە بەگەڕانەوە بۆ ئەو، دەتوانین زۆر لەپرەنسیپە دێموکراتیکەکان بۆ رێککەوتنی ئەورۆی کۆمەڵگای جیهانی وەدەست بهێنین.

پێشەوا قازی محەممەد تەنانەت لەکاتی ئاویلکەشدا، بۆ پارێزگاری لە"دێموکراسی"و "مافی دەنگدانی خەڵك"، "مەرگ"ی خۆی دەداتەوە دەستی دەنگی خەڵکی تا نەکا خەڵك لە"بیری نوێ"و "نوێخوازی" ئەو، بەگومان بن. ئەمەش لەوانەیە پڕبەهاترین تایبەتمەندیی "کۆماری کوردستان"و "پێشەوا قازی محەممەد" بێ. "کۆماری کوردستان"، دەتوانێ خاڵی دەستپێکی هەڵبژاردنێکی سیاسی بۆ دێموکراسی لەسەردەمی دەسەڵاتداریەتی دیکتاتۆرەکان لەرۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا بێت.

سەرچاوەکان:

1) قاضی محمد و جمهوری در آینەی اسناد، بهزاد خوشحالی، 1380

2) وبلاگ نظریەهای ناسیونالیسم، بهزاد خوشحالی

3) ناسیونالیسم دمکراتیك و دمکراسی چند فرهنگی، کتێبی ئیلکترۆنیك، بهزادخوشحالی

گرنگیـــی ژیۆپۆلتیـــکو ژیۆئیســـتراتیژیکی کوردستان

دوکتـــور ئەســـعەد رەشـــیدی (دوکتـــورای پێوەنـــدییە نێونەتەوەییەکان)
و: ئەفراسیاب گرامی

گرنگیـــی ژیۆپۆلتیـــكو ژیۆئیســـتراتێژیکی کوردســـتان لە مەســـەلە نێونەتەوەیی‌یەکـــانی سەدســـاڵەی رابـــردووو بەربەیـــانی ســـەدەی بیســـتەمدا، روانـــینو ســـەرنجی دەســـەڵاتە زلهێزەکـــانی جیهانی بۆ لای خۆی راکێشاوە.

هەڵوەشـــانەوەی دوو ئیمپراتـــۆری مەزن لە ئورووپـــا (روســـیەی تـــزاری)و لە ئاســـیا (حکـــوومەتی عوســـمانی) یارمەتیـــدەری ئـــاڵۆزی لە پێوەنـــدییەکانی کـــۆمەڵگەی جیهـــانیو توونـــدکردنی تێکهەڵچـــوونە نەتەوەییەکـــان لە وێـــنەی ســـێ ئیـــدئۆلۆژیکی ناسیونالیســـتی بەهێـــز (فـــارس، تـــورك، عەرەب)، لە رۆژهەڵاتـــی ناڤین دا، بوون.

دامەزرانـــی وڵاتـــانی عەرەبـــی کە بە پشـــتیوانی دەوڵەتەکـــانی بریتانیـــاو فەڕانســـە دامەزران، دواتـــر بـــوونە پاڵپشـــتی بڕواپێکـــراو لە

رەخساندنی دەرفەتی بواری دەستێوەردانە سیاسیو نیزامییەکانی ئەو دەوڵەتانە لە ناوچەکەدا.

رەوتی درێژماوەی بیچمگیری (شکل گیری) پڕ لە ئازارو رەنجی "نەتەوەسازی" هەر لە هەمان سەرەتاوە لە رۆژهەڵاتی ناقین دا، حاشای لە فرە نەتەوەییو کولتووی دەکردو ئامرازەکانی توندوتیژی، وەك سەرەوەریخوازی رەگەزیو زمانی بە ئامرازێکی کارامەو جێگای باوەڕ بۆ بناواندارشتنی "پرۆژەی دەوڵەت سازی" لە ناوچەکەدا گرتەبەر.

هەڵوەشاندنەوەی دەسەڵاتی عوسمانی، بەشێکی چووکەی لە ئەرمەنستان بە ئازادی گەیاند، کە لە پەنای سۆڤییەتدا توانی لە نەمانی تەواو دەرباز بێ. نەتەوە نیشتەجێبووەکانی ئاسیایی نێوەڕاست (گورجستان، ئازەربایجان، تورکمەنستان، کازاخستان) بە پێکهێنانی دەوڵەتگەلێکی چووکەو "سەربەخۆ" توانیان لە ئاسمیلەکردنو توانەوە لە کورەی سوتێنەری پاوانخوازی سیاسیو نیزامی تورکە لاوەکان، رزگارییان بێ. تەنیا کوردستان بە جەستەیەکی بریندارو دابەشکراو و وەك "چەمکێکی جوغرافیایی" و کۆمەڵگەیەکی "ئەگزۆتیك" کە گوایە لە بەشێکی ئاناتۆلیدا نیشتەجێن و درانە دەستی چارەنووسەوە.

هەوڵەکانی کۆمەڵگەی سیاسیو رووناکبیری کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بە مەبەستی پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ بەرەوڕووی شکست بووە. ئەگەرچی بزووتنەوە نەتەوەییەکانی کورد لە بەشە جیاوەبووەکانی کوردستاندا، ناسیونالیزمی کوردییان بەهێز کرد، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە پێکهاتەی سیاسیو کۆمەڵایەتی دواکەوتوو و راگیراوی کوردستان لەسەر بنەمای سوننەتو دابو نەریتی روو لە نزمبوونی ئابووریو فەرهەنگی دامەزرابوو و دەستێوەردانە سەرکوتکارییەکانی دەوڵەتانی زاڵ بەسەر نیشتمانی کوردستان دا، رێگەی بو پەرەسەندنو گەشەکردنی کۆمەڵگەی کوردستانی لە ناوخۆدا، بەرەوە رووی دژواری کردەوەو بووە ئاستەنگو لەمپەری گەورە، کە بوو بە رێگری رێگای گەشەکردنو پێگەیشتنی هەستی نەتەوایەتی لە چوارچێوەی ناسیونالیستی کوردی دا.

بزاڤە نەتەوەییەکانی کورد تا سەرەتای نیوەی دووهەمی دەیە هەشتای سەدەی بیستەمدا (بە هۆکارە سیاسیو مێژووییەکانی دیاریکراو) و لە کورەی گۆڕانکاری ناوچەییو جیهانیدا نەیتوانی لە بەستێنێکی لەبارو پتەو بکەوێتە گەڕو بە بزووتنەوەگەلێکی بەربڵاو، نەبوونی دووربینیو نبوونی ئیستراتیژیەکی روونو بە ئەهرۆمی گوشار بۆ سەر

چوارچێوەی دەسەڵاتی دەوڵەتانی ناوچە ئاڵوگۆڕی بەسەردا هات. هەرچەند سەرچاوە سرووشتییەکانو قووڵایی ئیستراتیژییكو هۆکاری حەشیمەتیش، کوردستانیان لە دۆخێکی هەستیارو جیگای سەرنج دادەنێن، بەڵام گۆڕانکارییە قووڵە سیاسیو کۆمەڵایەتییەکان دوای دەست پێکردنی شەڕی ساردو هەوڵو بەرخۆدانی بەردەوام، کاراکتێرە سەرکییەکانی جیهانیی دووتەوەرەیی (دو جەمسەری) لە سەقامگیری بەراوردی دەسەڵاتو پێداگریو جەخت کردن لە سەر جێگیربوونو نەبوونی گۆڕانکاری لە سنوورە جوغرافیاییەکانی رۆژهەڵاتی ناڤین دا، هیچکات کوردستانیان وەك هۆکارێکی سەربەخۆو کاریگەر لەسەر ناوچەو لە پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا لەبەرچاو نەگرت.

رەوگەی سەرەکیو بناژۆیی لە پێکهێنانو هەڵبژاردنی ئاوەها سیاسەتگەلێك لە لایەن دەسەڵاتە زلهێزەکانی جیهانییەوە، ئاسایشو سەقامگرتوویی ناوچەی لەبەرچاوو گرتووەو گۆڕانکاری قووڵی سیاسیو ئیستراتێژیکی نابەوەختیان بە پێویست نەدەزانی.

ناسەقامگیری بەردەوامی ئەم دواییانەی دەیەی شەست لە ئاسیاو ئەفریقاو ئەمریکای لاتین بووە هۆی هەڵوەشانەوەی کۆلۆنیالیزم، بەڵام بەشی کوردستان لە چوارچێوەی ئەم رووداوە

بەرچاوانەدا، لەبەرچاونەگیراوو تەنیا لە دەیەی هەشتای زایینیو سەرەتای لەرزۆکی لە پێکهاتەو بناوانە سیاسیو ئابوورییەکانی پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا کە رەنگیی ژیۆپۆلتیكو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان لە هاوکێشە ناوچەو جیهانییەکاندا، سەری هەڵدەدا.

تایبەتمەندییەکانی ژیۆپۆلتیکی کوردستان

کوردستان خاکێك بە روبەرێکی 450 کیلۆمتری چوارگۆشە لە رۆژئاوای ئاسیادا هەڵکەوتووە. لە باکورەوە لە گەڵ قەفقاز لە سنوورەکانی یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو، لە رۆژئاوەوە لەگەڵ رۆژهەلاتی تورکیەو، لە باشوورەوە لەگەڵ سووریەو، لە رۆژهەلاتەوە بۆ رۆژئاوا لەگەڵ ئێران و باکوری رۆژهەلاتی عێراق دراوسێیە.

گرینگیی گرافیکی کوردستان لەگەڵ چیا بەرزەکانی ئاراراتو زاگرۆسو زەنجیرەی چیا گەورەو چووکە لە پەنای یەکتردا، هۆکارە جوغرافیاییەکانی تایبەتن، کە لە درێژەی سالانێکدا بە لەمپەرێکی گەورە لە بەر رێگەی توانەوەو نەمانی نەتەوەیی کورد لە لایەن "داگیرکەرانەوە" بووە. هەروەها روخساربەندی سیاسی . کۆمەلایەتی، کە لە رواڵەتی گرووپەکانو تاقمە خێڵو فیۆدالەکانی کورد دەرهاتبوو،

لەمپەرێکی دیکەیە کە پێکهاتەو شووناس (هویت)ی کوردی لە توانەوەوە، دوور خستۆتەوە.

بەرینی ژیۆپۆلتیکی کوردستان کە بە بەربڵاوی خاكو دانیشتووانی زیاتر لە 35 میلیۆنو هەروەها بە لەبەرچاوگرتنی رەوشێکی هەستیارو چوارچێوەیەکی ژیۆئیستراتیژیکی، هەڵکەوتن لە چوار یەکە(واحد)ی سیاسی (ئێران، تورکیە، عێراق، سوریە) کە لە پێوەندییە نێوەنەتەوەییەکاندا خاوەنی گرنگییەکی دیاری سیاسیو ئابوورین، ئێعتباری ژیۆپۆلتیکیو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان ئاشکرا دەکەن.

هۆکاری زیندوو لە چوارچێوەی هەمان واتایەدایە کە، بوونی چاوگە سرووشتیو ژێرزەوییەکان نەوت، ئاسن، مسن، کرۆم، کوردستانی کردۆتە وڵاتێکی دەوڵەمەند، کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە سەرنجو روانینی وڵاتانی پیشەسازی جیهانی بۆ لای خۆی راکێشاوە. "کانگای کرۆم" کە لە نێوان رێگەی "دیاربەکرو (لانك)" هەڵکەوتووە، یەکێ لە گەورەترین کانگاکانی کرۆمی جیهانەو وەبەرهێنانی بەرانبەرە لەگەڵ 832000تەن، تورکیە لە ساڵی 1967 بە دوای یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو لە پلەی دووهەمی وەبەرهێنانی ئەم ماددە ژێرزەوینەیە. بە پێچەوانەی راپۆرتی هاریکارییەکانی

گەشەسەندنی ئابووری (OECD) لە ساڵی 1967 وەبەرهێنانی (تولید) ئاسن لە "دیوریگی" باکووری کوردستاندا، نزیك بە 1/5 میلیۆن تەن بووە. دەرهێنانی مس لە دیاربەکر لە ساڵی 1970 دا نزیك بە یەك میلیۆن تەنو وەبەرهێنانی نەوت لە شوێنە نەوتییەکانی نەوتی دیاربەکر و سیرت بە 4 میلیۆن تەن(بەرمیل) گەیشتووە.

هەڵکەوتوویی کوردستان لەبەشی سەرەوەی دوو چۆمی گەورەی دیجلەو فۆرات بە تایبەت گەروەبوونەوەی "کێشەی ئاو" کە ساڵانێکە بۆتە یەکێك لە هۆکارە پێکهێنەرەکانی ئاڵۆزی نێوان پێوەندییە سیاسییەکانو دیپلۆماتیکی سوریەو تورکیە، فاکتەرێکی دیکەیە کە دەتوانێ لە داهاتوودا رۆڵو گرینگی ژیۆپۆلتیکی کوردستان لە ململانێکانی رۆژهەلاتی ناڤین پتر بکا. هەروەها دەبێ بە رێکەوتننامەی بەرچاوی نەوتی "باکو - جیحان" ئاماژە بکەین کە بەشێکی بەرچاوی هێڵە نەوتییەکان لە خاکی کوردستانی باکوردا تیدەپەڕێ. بە رێکەوت نیە کە جیا لە بەهێزبوونی بزاڤی نەتەوەیی لە کوردستانی باکور بەشێکی گوشارە سیاسیو دیپلۆماسییەکانی یەکیەتیی ئورووپا دەخرێتە سەر ئانکارا، سەرچاوە لە ناجێگیربوونی هەمیشەیی رێژیمی تورکیەیە کە ساڵانێکە لە پێوەندی لەگەڵ کێشەی کوردەکان سەرقاڵی خۆی کردووەو لە

رەوگەی ئاسایشی بەرژەوەندییەکانی کۆمپانیا گەورەکانی نەوتیدا نییە، کە خوازیاری ئاڵۆزیو قەیرانە لە رەوتی راگواستنی وزە لە تورکیەوە بۆ ئورووپا نین.

بوونی سەرچاوە نەوتییەکان لە رۆژهەڵاتی کوردستان (ئێران)، هەڵکەوتوو لە "نەفت شای کرماشان"و پەرەسەندنی سەرچاوە سورووشتییەکان، بە تایبەت زەوییە لەبارەکان بۆ وەرزێری (کشاوەرزی)و ئاژەڵداری تایبەتمەندییە گرینگەکانی دیکەی پێکهاتەی ئابووری کوردستانیان پێکهێناوە.

دۆزینەوەی نەوت لە شارەکانی کەرکوکو موسڵ لە باشووری کوردستان (عێراق)و تایبەتمەندییەکانی وەك: هەرزانبوونو ئاڵۆزیو قەیرانە درێژەدارەکان لە پێوەندییە نێونەتەوەییەکان لە کۆتای شەڕی یەکەمی جیهانی، لەندەنو ئانکارا لەسەر دەستراگرتن بەسەر نەوتی کوردستاندا خستە ململانێوە.

بزاڤە نەتەوەییەکانی کورد

لەگەڵ بەستنی پەیماننامەی لۆزان لە 24ی ژوئیەی 1923و دواتر رێکەوتنەکانی نێوان تورکیەو بریتانیا لەسەر "دانی 10% لە داهاتی نەوتی کەرکووك بە دەوڵەتی تورکیە، "کەمال مستەفا" لە کێشەکانی خاکی کوردستانی عێراق، بە تایبەت کەرکوك چاوپۆشی کرد. یەکێ لەو هۆکارە گرنگو زەقو بەرچاوانەی کە بریتانیاو فەرانسەی لە بەدواداچوونی

سەربەخۆیی بۆ کوردستان راوەستان، رێککەوتنی تورکیە لە بارەی نەوتی کەرکووك بوو، کە رێکەوتننامەی "لۆزان"ی پێکهێنا بوو. لەم رێکەوتننامەیەدا کوردستان بە فەرامۆشی سپێردراو لە بەندەکانی 63و 64ی پەیماننامەی "سێڤەر" کە لە 10ی ئووتی 1920 واژۆ کرابوو ناو نەهێنرا. لە بەندی 63ی پەیماننامەی"سێڤەر" بە روونی باس لە خودموختاری کوردستان دەکرێ.

بەندی 62: کۆمسیۆنێك کە لە "قەستەنتەنییە" کۆبوونەوەی دەبێ‌و بە رێکی پێکهاتوو لە سێ بناغەی پەسەندی دەوڵەتگەلی بریتانیاو فەڕانسەو ئیتالیایە، ماوەی شەش مانگ لە (رێکەوت)ی پێکهاتنی پەیماننامەی بەردەست، گەلاڵەیەك بۆ خودموختاری ناوچە کوردنشینەکان لە رۆژهەلاتی فورات، باشووری سنووری باشووری ئەرمەنستان، کە دواتر دیاری دەکرێ، و هەروەها ناوچەکانی باکوری سنووری تورکیە لە گەڵ سووریەو "بین النهرین"، بە شێوەیەك کە لە بڕگەی (2. 3. 27) دیاری کراوە، چێ بکرێ.

هەوڵی کۆمەڵگای روناکبیری کورد لە کۆتای شەڕی یەکەمی جیهانی‌دا، کە لە رەوگەی باشتربوونی بارودۆخی سیاسی . کۆمەلایەتی و کولتووری کوردستان دەهاتە ئاراوە، بە ناکامی‌و دڵساردی بەرەوڕوو بۆوە. بزووتنەوەی نەتەوایەتی

چەکدرانەی بەشەکانی باکوری کوردستان، بزووتنەوەی شێخ سەعید پیران (1925)، شێخ مەحموود بەرزنجی لە کوردستانی باشوور (1919 ـ 1922)، سمکۆ لە رۆژهەڵاتی کوردستان (1920) نەیانتوانی کێشەی کورد بکەنە کێشەیەکی نێوەنەتەوەیی، کە گەلاڵەو چارەسەریەکەی ـ جیا لە بەهێزبوونی دەروونی بزووتنەوەی ئازادیخوازەکانی کوردەکان ـ لە چوارچێوەی هاوپەڕاییو پێوەندییەکانی کۆمەڵگای جیهانی، شیاوی تێگەیشتنێکی قووڵ ببێ.

یەکەمین کۆماری کوردستان کە بە کۆماری سووری ناوزەد کرا، لە ماوەی نێوان ساڵەکانی 1923 ـ 1926 لە نێو کۆماری سوسیالیستی ئازەربایجان دامەزرا. بەڵام بە هۆی گوشارە سیاسییەکانی دەوڵەتی تورکیە کە توانی راپەڕینی شێخ سەعید پیران سەرکوت بکاو پێداهەڵپێچانەکانی ناسیۆنالیستەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت بەرەوڕووی شکست بکاتەوە.

لە ساڵی 1946 لە شاری مەهاباد کۆماری کوردستان بە پشتیوانی یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو دامەزراو دوای یازدە مانگ بە هۆی دەوڵەتی "قوام"و هاریکاریی سیاسیو دیپلۆماتیکی دەوڵەتەکانی بریتانیاو ئەمریکا، رووخا. هۆکاری جۆراوجۆر کە بوونە هۆی سەرهەڵدانو رووخانی کۆماری

کوردستان دەتوانی بە فاکتۆری نێوخۆیی (لاوازی بزاڤی دێموکراتیك لە ئێران بە گشتیو بە شێوەیەکی تایبەت لاواز بوونی کۆڵەکەکانی کۆمەڵایەتی، پێکهاتەی سیاسی دەوڵەت، بەربڵاونەبوونو نفوزی کەمی کۆمار لە بەشەکانو ناوچە کوردنشینەکانی دیکەی رۆژهەڵاتی کوردستان، هەروەها بەستێنێکی شکێنەرو بیری سوننەتی کولتووری کوردستان)و هۆکاری دەرەکی بوو، کە رۆڵێکی مەزنی لە سەر رووداوەکانی وڵات گێڕاوەو بە هۆکارێکی کاریگەر لە دامەزراندنو دواتر رووخانی کۆماری کوردستان و ئازەربایجان، ئاماژە بکەین. گۆڕانی هێز لە جیهاندا کە بە قازانجی دوژمنەکانی کوردستان دەگۆڕدرا، پشتیوانیی نێونەتەوەیی لە دەوڵەتی ساوای کوردستان کە لە بوونی دەسەڵاتێکی دەرەکی پەروەردە ببوو تووشی نیگەرانیو لەرزۆکی کرد. ئەم دڵەراوکێیەو گۆڕانکارییە لە نامەی "ئیستالین" بۆ "میرجەعفەری پیشەوەری" سەرکۆماری ئازەربایجانی باشوورو لە گەڵ تەیاربوونی هێرشی ئەرتەشی شەهەنشای ئێران بۆ کوردستانو ئازەربایجان بە روونی دەتوانین ببینین.

ئیستالین لەو نامەدا رێکەوتی 8ی مەی 1946 بۆ پیشەوەری دەنووسێ: "ئەمریکاییەکانو بریتانیاییەکان بە ئێمەیان گوتووە: ئەگەر ئەرتەشی سوور دەیهەوێ لە ئێران بمێنێ،

بــۆچی دەبــێ ئەرتەشــی ئینگلــیس نتــوانێ لە میســر، ســووریە، ئەنــدۆنزیو یونــانو ســوپای ئەمریکــاش لە چــین، ئیســلەندو دانمـــــارك بمێـــــنن. بەم هـــــۆیەوە ئـــــێمە بڕیارمـــــان داوە کە ئەرتەشــەکەمان لە ئێــرانو چــین بانگهێشــت بکەیــنەوەو بەم شــێوەیە بیــانوو بــۆ ئەمریکــاو ئینگلــیش نەهێڵیــنەوەو بزاڤــی ئــازادیخوازی لە تەواوی وڵاتـــانی داگیرکـــراو پەرەپێبـــدەینو بەم شـــێوەیەش سیاســـیەتی ئازادیخوازانەمـــان رەواو کـــاریگەرتر دەکەیـــن". بەم شــێوەیە کۆمــاری کوردســتان کە درێــژەدەرو رەنگــدانەوەی ویســتو ئــارەزووە لەمێژینەکــانو ســەرکوتکراوی نەتەوەی کــورد بــوو، بــووە قوربــانی دژایەتــیو ململانێــی کــۆمەڵگەی جیهــانی کە لە واتــای شەڕی سارد دا دەرکەوت.

لە رێکەوتننـــامەی ئەلجەزایـــر لە ســـاڵی 1975 جـــارێکی دیـــکە جـــووڵانەوەی نەتەوەی کـــورد، ئەمجـــارە لە باشـــووری کوردســـتان تـــا رادەیەك بە هەمـــان هۆکارەکـــانی کۆمـــاری کوردســـتانی لە نێـــو بردبـــوو، ســـەری هەڵـــداو جـــارێکی دیـــکە نیشـــانی دا کە بەرژەوەنـــدیی نەتەوەیـــی جـــووڵانەوەی کـــورد هاوئاهەنــگو هــاوتەریبی بەرژەوەنــدیی ئیســتراتیژیکی دەســەڵاتی زلهێزەکــانی جیهــانیو پێکهــاتەی سیاســیی هەنــووکەیی جیهــانی هـــــاوچەرخە، کە لەگەڵ دژایەتییەکـــانو خێشمەخێشـــــەکانی بەردەوام وێنادەکرێ، رێك ناکەوێ.

بەڕێوەبردنی جیاوازی سیاسەتی دەرەکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە کوردستاندا

پێشینەی سیاسەتی واشینگتۆن نیسبەت بە مافی نەتەوەکان لە هەڵبژاردنی شێوازی ژیانیان، لە لایەن "ویلسۆن" سەرکۆماری ئەمریکا لە کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی لە ساڵی 1920لە چوارده بەندا بڵاوکرایەوە. لە بەندی دوازدەدا باس لە "نەتەوە ژێردەستەکانی دەوڵەتی عوسمانی" دێنێتە ئاراوە، کە کوردەکانو ئەرمەنییەکان لە بەرچاو دەگرێ. گۆڕانکارییە سیاسیو ئابووری‌یەکان لە رۆژهەڵاتی ناڤینو ئاڵۆزییە سەرچاوەگرتووەکان لە دوو تەوەرەیی بوونی (دوو جەمسەری) جیهان، دەوڵەتی تورکیەی وەك پایەگاو ناوەندێکی جێی‌باوەڕو شیاوی پشت ئەستووربوون لە رووبەرووبوونەوەی ئەمریکا لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت بوو و ئاڵۆزی لە سیاسەتی دەرەکی و نێوخۆیی تورکیە لە روانگەی ئەمریکاو رۆژئاواوە بە بەرەیەکی دژ بە یەکیەتیی سۆڤیەت، خەساری دەگەیاند. هەر بەم هۆیەوە بوو کە ئەمریکاو رۆژئاوا پشتیوانیان لە جوولانەوەی نەتەوەی کورد نەدەکرد. دانی پارێزگای موسڵ بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراق لە نێوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لە لایەن بریتانیاوە لە گەڵ رێککەوتنی ئەمریکا بەڕێوەچوو، کە دانی بەشی زۆر لە داهاتی نەوتی شاری

کەرکـوك لە پێنـاو رێککەوتنـی کۆشـکی سـپی بـۆ ئەم وڵاتە بـوو. دەوڵەتەکـانی دواتـری ئەمریکـا بە بەسـتنی رێکەوتننامەکـانی (سـەعدئاباد، بەغـداد) کە لە چوارچێـوەی شـەڕی سـارددا بەراورد دەکـرا، رۆڵێکـی بەرچاوییـان لە ئەسـتۆ گـرت. لایەنـی سیاسـەتی دەرەوەی هەرکـام لە بەشـداربووانی رێکەتننامەکـانی نـاوبراو هاریکـاریو رێگەڕەوێکـی هـاوبەش لە سـەرکوتی هەرجـۆرە بزاڤێکـی نەتەوەیـی بە تـایبەت لە کوردسـتان دا پێـك دەهێنا.

رێکەوتننـامە "ئەلجەزایـر" لە سـاڵی 1975، کە خەبـاتی چەکـدارانەی کوردەکـانی باشـور (عێـراق) بەرەوڕوی شکەسـت کـردوە، بەرژەوەنـدیی ئەمریکـاو رێژیمـی پاشـایەتی ئێـران لە نـاوچەکەدا دابـین دەکـرد. گوشـار بـۆ بلـووکی رۆژهەڵات کە دەوڵەتـی "ئەلبەکـر ـ سـەدام حسـەین" ئاشـکراکردنێکی نارێـكو نـاخوازراویی دەردەخسـتو لەگەڵ دەسـتەویەخە کـردنو پشـتیوانیی کردنێکـی بە ڕواڵەت لە بزاڤـی نەتەوەیـی کوردەکـانی تەواو کـردو بواری تێکشاندنی رەخساند.

کارەسـاتە دڵتەزێنەکـانی سـاڵەکانی 1987 ـ 1988 کە لە درێـژەیدا بەسـەدان هەزار کـورد بەدەسـتی رێژیمـی عێـراق کـوژرانو کـۆمەڵگە "خـاوەن شارسـتانیەت"ی جیهـانیو ئەمریکـاش دژکردەوەیەکـی شـیاویان نیشـان نەدا. لە رەوتـی شـەڕی کەنـداوی

فــارس لە ســاڵی 1991 بــێجگە لە راگەیانــدنی پشــتیوانیی سـەرکۆماری ئەمریکـا لە خەبـاتی کوردەکـانو شـیعەکان، دەوڵەتـی ئەمریکـا بە دەسـت لەسـەر دەسـت دانـانو بێهەڵوێسـتی بەرامـبەر بە ئەنفــالو ئــاوارەکردنی بە میلیــۆن کــورد، ئەمە پێشــینەی تاریــكو تــاڵی سیاســیەتی دەرەکــی ویــلایەتە یەکگرتووەکــانی ئەمریکـا بە نیسـبەت کێشـەکانی کـورد هەر لە هەمـان سـەرتاوە تـا دەیەی کۆتای سەدەی بیستەم نیشان دەدا.

چاوخشــاندنەوە بەســەر سیاســەتی دەرەکــی ئەمریکــا لە کوردستاندا

کــارتێکەرە گۆڕانگارییەکــانی جیهــانی لە کۆتــایی دەیەی هەشــتای زایینــیو ئاڵوگۆڕکــانی هێژمــوونی دەســەڵات لە جیهـانو بە تـایبەت لەبەریەك هەڵوەشـانەوەی یەکیەتیـی شـۆڤیەتی پێشـوودا، گەیشـتە لـووتکە. سیاسـەتی ویـلایەتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا کە لە پـرۆژەی "نەزمـی نـوێی" جیهـانی رەنگـدانەوەی بـوو، بـووە هـۆی گۆڕانکـارییەکی قـووڵ. رێکخسـتنی دوکترینـی رۆژهەڵاتــی نــاڤینی گەروە، کە لەگەڵ پەرەســەندنو بڵاوکــردنەوە "دێموکراســی" لە وڵاتــانی دەســەڵاتخواز لە لایەن ئەمریکــاوە بەراورد دەکــرێ، لە گــۆڕینی تێڕوانینــی کۆشــکی ســپی لە تەواوی قۆناخەکـانی شـەڕی سـارددا، رۆڵـی وڵاتـانی تـورکیەو عەرەبســتانی ســعوودی (هاوپەیمانــانی ســەرەکی ئەمریکــا) لە

نـــاوچەكەدا كەم كـــردەوە. لەم روانـــگەوە دەتـــوانین بە گرینگـــی ئیســـتراتیژی نـــوێی ئەمریكـــا لە هاریكـــاریو پشـــتیوانی لە بزاڤـــی نەتەوەیـــی كوردســـتانی باشـــوور، وەك یەكگرتـــوویيەكی شـــیاو و دڵنیا بۆ قەیرانی عێراق ناو بەرین.

لە لایەكـــی دیـــكەوە لاوازبـــوونی رێژیمـــی ســـەدام حسـێن لە عێـــراق لە لایەن ئەمریكـــاو بریتانیـــاوە، كە بە كەمكـــردنەوەی فـــڕین(پـــرواز)ە ئاســـمانییەكانی رێژیمـــی عێـــراق لە ئاســـمانی كوردســـتانو گوشـــارەكانی سیاســـیو ئابووریشـــی تەواو دەكـــرد، ورەی خەبـــاتی كوردەكـــانی بەهێـــز دەكـــردو گـــۆڕانی بەســـەر تێڕوانینـــی سیاســـی حزبەكـــانی بەئەزمـــوونو بەشـدار لە گۆڕەپـانی سیاسی كوردستان دا، هێنا.

ئیستراتیژی نوێ لە بزاڤی نەتەوەیی كورد دا

رێكەوتننـــامەی "الجزایـــر" كە بـــووە هـــۆی شكســـتی كـــاتی خەبـــاتی باشـــووری كوردســـتان، زەربەیەكـــی قـــورسو بەهێـــز بـــوو كە لە بزاڤـــی نەتەوەیـــی كـــورد چ لە دەروونەوەو چ لە دەرەوە كەوتو بـــواری بـــۆ چاوخشـــاندنەوە بەســـەر مێـــژووی خەبـــاتی سیاســـی كوردەكـــان چ لە رووی پێكهـــاتەوەو چ لە رووی نـــاوەڕۆكەوە بەشـــێوەیەكی جیـــددی لە نێـــوان بەشـــەكانی زانـــای كـــۆمەڵگەی رووناكبیری كوردســـتان پێكهـــات. بزاڤـــی نەتەوەیـــی كە لەگەڵ دورەپەرێزكـــردنو لەبەرچـــاونەگرتنی پرســـی نەتەوەیـــی لە مێـــژووی

سەدساڵە کوردەکان بەرەوڕوو بووە، بەکەڵك وەرگرتن لە رەوشی هەستیارو گۆڕانی شیاوی هێز لە ناوچەو جێهاندا توانی فەزایەکی ئازادی سەرچاوەگرتوو لە نەبوونی دەسەڵاتی ناوەندی عێراقو لە گەڵ پشتیوانی بیرە پێشکەوتووەکانو مرۆڤدۆستانەی جیهانیو لەباربوونی وڵاتانی رۆژئاوایی بە تایبەت ئەمریکا لە بەشێکی کوردستان (باشوور) جێگیر بێ.

ئەم گۆڕانکارییە تەنیا لە قەوارەدا پێك نەهات، بەڵکوو ئێستراتێژی جووڵانەوەیش لە دەروونەوە تووشی گۆڕانێکی قووڵ کردو نێواخنی سیاسەتی دەرەکی جووڵانەوە کە بەشێوەیەکی سوننەتیو لەسەر بنەمای بیرێکی چەپگەرایی دامەزرا بوو، بەشێوەیەکی ئارام کەوتەبەر پێداچوونەوە.

"یەکیەتیی سۆڤیەت، بزاڤی کوردەکانی هێزێکی هەمانەکراوی دژەئێمپریالیسی دەژمارد" سەرلێشێواویو ناهۆمێدی لە بیرەچەپەکان، کە لە روخساری یەکیەتیی سۆڤیەتی پێشوو وێنا کرابوو، لە نێوەی یەکەمی دەیەی هەشتای زایینی سەرنجی حزبە کوردییەکانی بەرەو رێوشوێنە سیاسیەکانی جیهان راکێشا.

بەریانی حیزبە کوردییەکان (حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، پارتی دێموکرات، یەکیەتیی نیشتمانی کوردستانی عێراق) بە ئەندام بوون لە رێکخراوی سوسیال دێموکراتی

ئورووپـــا، نیشـــانەیەك لە پێـــداچوونەوە بەســـەر بیـــرو هزرەکـــانی رابـــردوو نیشـــان دەدا کە لەگەڵ پێـــداچوونەوەی بەرنـــامەی ئەم حیـــزبە کوردییـــانە کە لە گەڵ گـــۆڕانی دروشـــمی خوموختـــاری بـــۆ فێـــدراڵی، نمـــوونە زەقـــی ئەم لایەنگـــرییە نـــوێیە لە بزاڤـــی نەتەوەیـــی کـــورد دەژمێـــردرێ. بیـــری نـــوێی لایەنگـــری ئێســـتراتیژیك لە بزاڤـــی نەتەوەیـــی کـــورددا دەبـــێ لە قۆنـــاخی یەکەمـــدا بە چەنـــد هۆکـــاری کـــاریگە ببەســـتینەوە. یەکەم: خـــولی خێـــرای گۆڕانکارییەکـــان لە جێهـــانو نـــاوچە (شۆڕشـــی ئیســـلامی ئێـــران، شـــەڕی ئێـــرانو عێـــراق، گـــۆڕانە سیاســـییەکان لە ئەفغانســـتان، درزبردنـــی بنەمـــا سیاســـیو تیۆرییەکـــانی ســـۆڤیەتو وڵاتـــانی سوسیالیســـتی) دواتـــر، کـــارکردی ئاڵوگۆڕەکـــانو زانیـــارییە سیاســـیو کولتوورییەکـــان لە ئاســـتی جێهانـــدا، کە لەگەڵ شۆڕشـــی تێکنۆلـــۆژی، شـــنەبای ئـــازادی لە نـــاوچەکەدا هەڵکـــردوە، هەروەهـــا هۆکـــاری کـــۆمەلایەتی گرنـــگ وەك، جێبەجـــێ بـــوونی چینەکـــان لەوڵاتـــانی دابەشـــکەری کوردســـتان، کە بە تـــوێژی نـــوێنجی کۆمەڵگـــا گیـــانێکی تـــازەی دەبەخشـــی، هۆکـــارە ماددیەکـــانی گۆانگارییەکـــانی تیـــۆریو سیاســـی لە بزاڤـــی سیاســـی نەتەوەیـــی کوردســـتان بـــوون، رێکخســـتنی ئێستراتێژی نوێی بزاڤی مومکین کردوە.

بە سەرنجدان بە هۆکارە مێژووییەکانی سەدساڵەی رابردووی بزاڤی نەتەوەیی کورد، دەتوانێ گرینگی ژیۆپۆلتیکو ژیۆئیستراتیژیکی کوردستان لە پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا بەمجۆرە ناو بەرێ:

1ــ سیاسیەتی دەرەکی بزاڤی نەتەوەیی کورد لە پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا لەگەڵ هاوکارییەکی بەربڵاو و بەرینی وڵاتانی زلهێزی جیهانو لە پلەی یەکەمدا ئەمریکاو وڵاتانی پیشەیی ئورووپا دامەزراوە.

2ــ رێگەوبانی بنەڕەتیو ئامانجی سەرەکیی خەباتی کورد لە بەشە جیاوازەکانو دابەشکراو (ئێران، سوریەو تورکیە) پێکهێنانی سیستمێکی فیدراتیو لە رێگەی لاوازکردنی دەسەڵاتی ناوەندی (تورکیە)و تێکەوپێچانی رێژیمگەلێکی توتالیتر لە (ئێرانو سوریە) بنیاتنراوە.

3ــ ژیۆپۆلتیکی کوردستان خاوەنی گرنگییەکی حاشاهەڵنەگرە لە ناوچەو جیهان دا.

4ــ هەڵکەوتنی کوردستان لە دراوسێیەتی چوار وڵات بە تایبەتمەندییو ئێعتبارێکی دیاری نێونەتەوەیی، فاکتۆرە زەقەکانی دیکە . کە ئاماژەیان پێکرا . گرنگی ژیۆئێستراتێژی کوردستان لە رەوگەی سەقامگیریو ئاسایشی ناوچەدا دەردەخات.

5ـ بزاڤی نەتەوەیی کورد راستییەکی حاشاهەڵنەگرە. بێجگە لە پەرەنەسەندی سیاسی لە رابردوودا، لەم یان ئەو بەشەی کوردستانی دابەشکراو، خاوەن پێشینەیەکی درێژماوەو رەگی لە نیشتمان، مێژوو و کولتوور و نەریتە دێرینەکانی نەتەوەی کورد داکوتاوەو پێگەیشتن‌و پەروەردەی رۆژ لە دوای رۆژی سەر بە ئیرادەی هیچ نەتەوەیەك نیە، جیا لە نەتەوەی کورد.

6ـ مێژووی خەباتی نەتەوەی کورد بە مەبەستی پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی لە هەرکام لە بەشەکانی کوردستان لە قۆناخگەلێکی چڕوپڕ تێپەڕ بووە. نەبوونی ئێستراتێژییەکی دیاری کراو، نەبوونی دووربینی سیاسی‌و هۆکارەکانی بەردەم‌و نەرێنی لە قۆناخەجیاوازەکانی مێژوو، تا گەیشتن بە ئێستراتێژییەکی هاوبەش‌و دامەزراندنی کۆمارێکی فیدراڵ لە بەشی باشوور (عێراق) کوردستان، قۆناخگەلێکی دژوارو رەنجهێنەرە کە لە مێژووی سەدساڵەی کوردستان دا رەنگدانەوەی بووە.

سەرچاوە: اخبار روز

کورتەباسێک لەمەڕ رەوشی کوردەکان لە سوریە

ن: دوکتۆر کەماڵ سەیدۆ

و: ناسر ئیرانپوور

وەرگێڕان لە فارسییەوە: ئەفراسیاب گرامی

چەند پەیڤێك لە بارەی نووسەرەوە:

دوکتوور کەماڵ سەیدۆ، کوردی سوریەو نیشتەجێی ئاڵمانە. لە ساڵی 1061 لە کوردستانی تورکیە هاتە دنیاوە، لە ساڵی 1980 چووە مسکۆو لەوێدا لە زانستگەدا خوێندنی لە بواری مێژووو رۆژهەڵاتناسی خەریك بووە. لە ساڵی 1989 لە لایەن تویژەری بەناوبانگی رووس، پرۆفیسۆر "لازارێف" لە ناوەندی رۆژهەڵاتناسی ئاکادمیکی یەکیەتیی سۆڤیەت وەك مێژووزان . رۆژهەڵاتناس دوکتۆرای تەواو وەرگرتووە. دواتر مەجبوور بە تەرك کردنی رووسیە بوو دوای نیشتەجێبوونێکی کورتخایەن لە لوبنان، لە ساڵی 1990 بەرەو ئاڵمان بەرێکەوت.

سەیدۆ لە "ماربورگ"ی ئاڵمان، یەکەمین کۆمەڵە شێعری کوردی خۆی بە ناو "هاوارەکان لە تاراوگە(هاوارێن غەریبیێ)"

بڵاورکردەوە. وەرگێڕانی ئاڵمانی ئەم بەرهەمەش بە زووترین کات لە لایەن چاپەمەنی "بلاوەهورنرفرلاگ" ماربورگ بڵاودەکرێتەوە. لە ساڵی 1994 کتێبی ئامووزشی زمانی لە ژێر ناوی "کوردی بۆ ئاڵمانییەکان"و هەروەها نامیلکەیی دوکتوراکەیی لە ژێر ناوی "رووسیەو مەسەلەی رۆژهەڵات" (بە زمانی رووسی) بڵاوکردۆتەوە. لە ساڵی 1986 بەرگێکی کورتکراوەی نامیلکەی کۆتایینامەکەی بە نێو "روسیەو کوردەکان لە نیوەی دوهەمی سەدەی 19 تا ئۆکتۆبری 1917" بڵاوبۆوە. ئەم نوسینەش بە عەربی وەرگێردرایەوەو بە زوویی بڵاودەکرێتەوە. ئەوەش زێدترە لەمە کە، نوسەر وتارگەلێکی بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی، رووسیو هەروەها ئیسلامناسی لە "زانستگەی گەورەسالانی خەڵق"و زانستگەکانی "ماربۆرگ"و "گیسن"ە. هەروەها وەرگێری فەرمی زمانەکانی ئاڵمانی، روسی، کوردیو عەربییە.

دۆکتۆ کەماڵ سەیدۆ هەنووکە لە شاری ماربۆرگی ئاڵمان دەژیو لە ساڵی 2002 بەڕێوەبەری ناوەندی راوێژکاری دەرەکی ئەم شارەی لە ئەستۆیەو لە ئاوریلی 2006 بەڕێوەبەری بەشی رۆژهەلاتی نزیك لە "کۆمەڵگەی داکۆکیکەر لە گەلانی بندەست"یە. ئەم کۆمەڵە رێکخراوێکی

بێ سنوور، نادەوڵەتی، فەراحیزبی مافەکانی مرۆڤ لە ئاڵمانەو تا بە ئێستا سەرچاوەی خزمەتگوزارییەکی بەرین، بە تایبەت لە رێگەی بڵاوکردنەوەی کتێبی مێژوویی لە بارەی کوردستانو لە قاودانی جینایەتەکان لەسەر کوردستان بووە.

شوێنی ژیانو حەشیمەت

لە سووریە نێزیك بە 2 تا بە 3 میلیۆن نەفەر کورد دەژی. شوێنی ژیانی زۆربەی باکووری سووریە لە کەنارەکانی زەریای مەدیترانەوە دەست پێدەکاو، لە کەرتی سنووری باکووری سووریە دەگەڵ تورکیە درێژەی هەیەو بەناوچەکانی سەرسنووری باشووری ئەم وڵاتە دەگەڵ عێراق گرێ دراوەو پارێزگاکانو شارە کوردەکانی قامیشلی، حسکە، عموودە، تڵ گوچر، سارەکانیە، ترپەسپی، بە کەوانەیەك بەرەو باشووری شاری "حسکە" لەبەر دەگرێ. لە رۆژئاوایی شاری "عفیون"، ناوچەی کورد - داغ (چیاکانی کورد)ی باکووری شاری "حەلب"، "جبال سامان"، ناوچەی "کەلیسایی سیمۆن" کوردنشینن. بێجگە لەمە، هەندێ لە ناوچەکانی شوێنی ژیانی کوردەکان لە باکووری رۆژئاوا، لە نزیکی "ئیدلیب"، "کاخرتاخاریم"، شوێنگەی سەرەکیی قارەمانەکانی ئازادیخوازیی کوردی سوریە، یانێ "ئیبراهیم ئەل حنانو"، هەڵکەوتووە کە لە لایەن هەر سوورییەکەوە شایانی رێزلێنانە.

لە رۆژئاوایش لە ناوچەی "میسیر ئەلشگور" لە سنووری شاری "حماح" ئاوەدانییەکانی پێکەوە گرێدراوی کورد هەیە. یەك چوارەمی شاری "حەلب"، کوردنشینەکانن. لە لای رۆژهەڵاتی "حەلب"و دەورووبەری ناوچەی "کورد داگ" لە درێژەی سنووری سوریە - عێراق، لە ناوچەی "جەبار لووس" هەڵکەوتووە تا ناوچەی "کوبانی (عین‌العرب)" رووبەرێکی نزیك بە"25000 کیلۆمیتری چوار گۆشە" ناوچەی کوردنشینەکانی باکووری سووریە پێك دێنن.

هەروەها "دیمیشق" پێتەختی سووریە، چەند سەد هەزار کورد تێدا دەژی. گلکۆیی ئەمیری ناوداری کورد "سەلاحەدین ئەیوبی"یش لەم شارەدایە. حەشیمەتی سووریە هەنووکە 16 میلیۆن‌و 400 هەزار کەسەو نزیك بە 15% ئەم ژمارەیە کوردن.

میژوو

سوورییەی ئەوڕۆکە، لە ساڵی 1920 لەسەر بنەمای پەیماننامەی ئاشکرای ناسراو بە "سایکس‌پیکۆ" کە لە 16ی مەی 1916ی زایینی نێوان ئینگلیس‌و فەڕانسە بەسترا، لە تورکیەی عوسمانی جیاکرایەوەو کەوتە ژێر دەسەڵاتی فەڕانسەوە. لە 9ی مارسی 1921 بە هۆی پەیماننامەیەك "هیڵی رێگەی ئاسنی بەغداد" کە لە لایەن ئاڵمانییەکانەوە لە

نێوان شەڕی یەکەمی جیهانی دروستکراوە، وەك هێڵی سنووری نێوان تورکیەو سوورییەی تازە دامەزراو، دیاری کرا. بە هۆی ئەم سنوورە دەسکردەوە لە ناکاو لە یەکدی جیابوونەوە، ناوچەکانی باشووری ئەم هێڵەی ڕێگەی ئاسن هەنووکەش بۆتە وڵاتی نوێی سوورییە. ناوچەکانی باکووریش لە ژێر دەسەڵاتی تورکیە مانەوە.

ئەم دابڕانە پاشەرۆژێکی سیاسی، فەرهەنگیو ئابووری بەرینی بۆ کوردەکانی باکوورو باشووری هێڵی ڕێگەی ئاسن بە دواوە بوو. ناوچەی بێئەژماری دابەش کراوە، هەزاران بنەماڵەی پارچە پارچە بوون.، سنوورەکانی نوێی دەیەی 50 زایینی لە لایەن کوردەکانە لە تورکیەو لە سوریە لە بەرچاو گرتبوو. بەڵام لە دوای قەیرانی نێوان تورکیەو سووریە لە کۆتایی دەیەی 50 تورکەکان سنوورەکانیان داخست.

کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی فەڕانسەوییەکان خاوەن مافە سیاسیو فەرهەنگییەکانی زۆر بوون. نێوان 1923 تا 1934 لە سووریە رۆژنامەیەك بە نێوی "هاوار" کە گرینگییەکی زۆری بۆ کوردەکان هەبوو، بڵاودەکرایەوە، بەڵام ئەم بڵاوکراوەیە لە ماوەی ساڵێك کە سووریە سەربەخۆی لە فەڕانسە وەرگرت، داخرا. داخستنی ئەم رۆژنامەیە یەکەمین هەوڵی دەسەڵاتدارانی سووریە دژ بە نەتەوەیی کورد بوو.

بەربەرەکانێ لەبەرامبەر سیاسەتی تەعریبی زۆرەملیَو سیاسەتی توانەوە

لە ساڵی 1962 کوردەکان لەگەڵ خەریتەیەکی نوێی عەربی ـ ناسیونالیستی بەرەوڕوو بوون. لە پارێزگای "حسکە" هەڵکەوتوویی باکووری رۆژهەڵاتی سووریە، سەرژمێرییەك کرا. وەك ئاکامی ئەم سەرژمێرییە یەکشەوە 120 تا 150 هەزار کورد وەك "تاکەکانی بێنیشتمان" پێناسە کران. ژمارەی ئەم مرۆڤانەی "بێنیشتمان" ئەوڕۆکە لە سوریە 300 هەزار کوردن. ئەم مرۆڤانە 44 ساڵ دوایی ئەم رووداوە هێشتا لە نیشتمانی خۆیاندا خاوەنی هیچ مافێك نین. ئەوانە تەنانەت پێناسە، پاسپۆرت، ... یان هەر بەڵگەیەکی شووناس لانیکەم سووریبوونیان نیشان بدات، پێیان نادەن. ئەوان خاوەنی بەرگەیەك بە وێنەو ناوێکی خۆیانەوەیە کە تێدا نووسراوە "بێنیشتمان". ئامانجی رێژیمە لەم کردەوەیە بە کەمینە کردنی کورد لە پارێزگایی بەسەرچاوەی نەوتی کوردی بوو. لەو کاتەوە کۆمەڵگەی سووریە لەگەڵ کێشەیەك بە واتای چەمك "نەنووسراو"و "بێگانە" بەرەوڕووبۆتەوە.

لەگەڵ تەواو بوونی بەنداوی "فۆرات" لە نێوان دەیەی 70ی زایینی، رێبەری حیزبی بەعسی سووریە لە دێمیشق بە بیرۆکە جیایی دێمشقو شەقبردنی "باشتر"ی ناوچە

کوردنشینەکانی سووریەو ناوچە کوردنشینەکانی تورکیەو عێراق درێژە دەدا. لەم پێوەندییەدا خەریتەی "کەمەربەندی عەرەبی" دارێژرا. کەرتێکی سنوور بە درێژایی 10 تا 15 کیلۆمیتری لە درێژایی سنووری تورکیەو سووریە، لە کوردەکان چۆڵ کرا. دانیشتوانی دێرینی ئەم ناوچەیە بە زۆر لە ناوچەکانی دیکەدا کۆچێنران. "بە جێگەی ئەوان خێڵە عەرەبییەکان لە ناوچەکانی ناوەندی وڵات، لە دەڤەری بەنداوی فورات بۆ ناوچە کوردنشینەکان هەناردەو لەوێ نیشتەجێ کران.

بە درێژایی کردەوە دژەکوردییەکان سەرەوە هەوڵی سیاسی کوردەکان توندتر بۆوە. دەیان سیاسەتڤانی کورد دەستبەسەرو بۆ ساڵانێکی درێژخایەن بێ دادگایی کردن لە پشت میلەکانی بەندیخانە، بەند کران.

زمانی کوردی، بڵاوکراوەو کتێبی کوردی، مۆسیقی کوردی، ناوی کوردانە بۆ منداڵان، ناوچە، شار، شوێنو میدیاکانو ... قەدەغە کرا. لەو کاتەوە کوردەکان تەنیا بە نهێنی دەیانتوانی "جێژنی نەورۆز" جێژن بگرن. تەنیا لە سەرەتایی دەیەی 80 بوو کە کوردەکان توانیان جێژنی نەورۆز بەکەمو زیادەوە یاسایی بگرن. بەڵام قەدەغە کردنەکانی گشتی دژ بە ژنانو کولتووری کوردی هەروەها لە جێی خۆیەتی. لە سووریە بڵاوکراوەکان، رادیۆ، تلویزیۆن بە زمانی کوردی،

شوێنێك لە عەربەکان نیە. تا بە ئێستا دژبەرانی ئەم کەسانە کە بەڕێوەبەری فەرهەنگییکان بوون لە دواکەوتنێکی سیاسی، بەرەوڕووی ئەشنکەنجەو مەرگ بوون، بەڵام بزاڤی نەتەوەیی کورد لەپێ نەکەوتووە.

خەڵکی کورد لە سوریە لە بەرخۆدانی نەتەوەیی هاوتەربیەکانی خۆیدا، هەم لە عێراقو هەم لە تورکیە بە شێوەی چالاك پشتگیری کردوە.

دوای هەڵوەشاندنەوەی بلووکی رۆژهەڵات لە سەرەتایی دەیەی 90 بزاڤی نەتەوەیی کورد گیانێکی تازەی بە خۆوە گرت. کاریگەری بیرۆکەکانی چینایەتیو بزاڤە کۆمۆنیستەکانی کوردستان گەیشتە ئاستی خۆی، بە پێچەوانەوە لایەنگری حیزبە نەتەوخوازییەکان بە رادەیەکی زۆر زێدی کرد.

بە تایبەت لە دوای 2001 شێوازە مەدەنییو ئاشتیخوزانەی خەبات نێوان کوردەکان دەستپێکی مەزنی گرتەوە. ئاکامی خەباتی چەکدارانەی "پ.ك.ك" لە کوردستانی تورکیەو "سێپتامبری، رووداوەکانی کوردستانی عێراقو بە تایبەت شووناسی فێدراڵ، گرینگترین هۆکاری ئاڵوگۆڕێکی تێڕوانینەکان بوون. لەساڵەکانی 2002 - 2003، حیزبە سیاسییەکانی کورد نارەزایەتییەکانی

فرەچەشـــنیان لە دێمشـــق‌و شـــارەکانی دی رێکخســـتن. کوردەکـــان خوازیـــاری کولتـــووری‌و سیاســـی بـــوون. دانـــی هـــاوولاتیبوون بە تاکەکـــانی "بێ‌نیشـــتمان" هەروەهـــا یەکێـــك لە ســـەرەتاییترین خواســـتەکانی ئەوان بـــووە. لەم ســـالانەی دوایـــیەدا نـــاڕەزایەتیی کوردەکـــان لە ســـووریە هەم لە بـــواری چەنـــدایەتی‌و هەم لە بـــواری چۆنایەتییەوە بەرزبۆتەوە.

راپەڕینی مارسی 2004

لە 12ی مارســـی 2004 بە هـــۆی کێشـــەیەك کە لە نێـــوان لایەنگرانـــی دوو تیمـــی فوتبـــاڵی عەرەب‌و کـــورد روویـــدا، ئـــاڵۆزییەکی قـــووڵی لە نـــاوچەی کـــورد لە ســـووریە هێنـــا ئـــاراوە کە لایەنگرانـــی تیمـــی عەرەبـــی بە بەرزکـــردنەوەی درووشـــمێ بـــۆ ســـەدام حسێن‌و بکارهێنـــانی چەقـــۆ‌و کـــوتەك‌و گۆپـــاڵ، هێرشـــیان کـــردە ســـەر لایەنگرانـــی تیمـــی کوردەکـــان‌و بە تونـــدی کەوتـــنە بە لێدانەوە.

لە مـــاوەی چەنـــد رۆژێـــك ئـــاڵۆزیی لە قامیشـــلی، لە رۆژهەلات تـــا "عفـــرین" لە رۆژئـــاواترین نـــاوچەی ولاتـــپەرەی ســـەند. لە شـــارە گەورەکـــان وەك دێمشـــق، حەلـــب ناڕەزایەتییەکـــانی خەڵکـــی کـــورد ســـەری هەڵـــدا. لە بـــارەی هۆکـــاری ســـەرەکی ئەم "ئـــاڵۆزییەی فوتبـــاڵ" تەنیـــا دەتـــوانین لاپێچـــێ بکـــرێ. بەلام راســـــــتییەکەی ئەم رووداوە ئەوەیە کە ئەم راپەڕیـــــــنە لە لایەن

کوردەکانەوە رێك نەخرابوو. بە دوای سەرهەڵدانی راپەڕینەکە رێکخراوو هاوئاهەنگ کراوی خەڵك لە ناوچەکانی دیکە بەڕێوە چوو. دواهاتەکانی ئەم راپەڕینە بۆ تەواوی لایەنەکانی سووری قورس مایەوە. رێژیم مەجبوور کەوت قبووڵ بکا کە هەر هەڕەشەیەکی دژە کوردییەك بۆ رێژیم زۆر گران تەواو دەبیٚو، بەڵام ژمارەیەکی زۆر ئەم رێکخراوە کوردانەش بووە کە لەگەڵ پێکهاتەکانی خەمهێنەر یان زۆرەملیٚ لە جەماوەری خەڵکی دواترن. هەم ئۆپۆزیسیۆنی لاوازی کوردیو هەم دەورێکی لە بزاڤێکی دینامیك بەهێزی سیاسی خەڵکی بەرەوڕوو بوون، مەبەستی ئەم بزاڤە جەماوەرییە خاوەن خودئاگاییەکی نەتەوەیی کوردە.

دوای ساڵی 2004 کوردەکانی سوریەیو نیشتەجیٚ دەرەوەش چالاکترە هاتنە مەیدانەوە. ئەوان هەوڵ دەدەن پلاتفۆرمێکی هاوبەش نێوان خۆیان رێك بخەن. هەڤپەیڤینەکان لەگەڵ وڵاتانی دەرەوە بە تایبەت لەگەڵ ئەمریکا ساز درا.

کوردەکانی سوریە ئەگەر دەیانهەویٚ لە کردەوە سیاسییەکان لە بەرانبەر کردەوەی ئەنجامدراودا رانەوەستاوەو بیٚخەبەر بن، دەبیٚ رەوتەکانی ئەم وڵاتە بە وردی لە ژێر چاودێریدا بیٚ. لە سووریە ئۆپۆزیسیۆنێکی دێموکراتیك بەهێز بتوانیٚ ئالترناتیڤێکی جیددی بۆ رێژیمی بەعسی ئەم وڵاتە بیٚ،

بــــوونی نـــیە. جەمـــاوەری عەرەبـــی ئەم وڵاتە بە ئاســـانی درووشـــمەكانی یـــان عەرەبـــی یـــان ئیســـلامی شـــیاوی گـــوتنە. لەم رێـــگەیەدا ئەركـــی گرینگـــی پێڕوەیـــی بزاڤـــی نەتەوەیـــی كـــورد لەم وڵاتە دایە.

بزاڤی نەتەوەی كورد لە سووریە

بە هـــۆی بـــوونی كـــردوە شۆڤێنیســـتییەكانی دەوڵەتـــی بەعســـی ســـووریەو دابڕانێـــك كە بزاڤـــی كـــورد لەوە ئـــازار دەچێـــژێ، هەوڵـــی خەباتكـــارانی كـــوردی ســـووریە دژبە دوو دیـــاردەی نـــاوبراو بە تـــایبەت لە پێوەنـــدی دەگەڵ رۆنـــانی لەســـەر چەنـــد دەســـتەیی نێـــوان خۆیانـــدا، لە جمـــان رانەوەســـتاوەن. بـــۆ نمـــوونە: حیزبـــی كـــوردی ســـووریە، حیزبـــی دێمـــوكراتی كـــاری ســـووریە، حیزبـــی چەپـــی كوردســـتان (كـــونفرانس)، حیزبـــی دێمـــوكراتی كوردســـتانی ســـوریە (پـــارتی)، لە ســـاڵی 1990 یەكییـــان گـــرتو حیزبێكـــی نـــوێ بەنـــاو حیزبـــی دێمـــوكراتی یەكگرتـــووی كوردســـتانی ســـوورییەیان پێـــك هێنـــا. لە ســـاڵی 1992 رێبەرییەكـــی نـــوێ لە چەنـــد رەوتـــی كـــوردی یـــانێ حیزبـــی دێمـــوكراتی زەحمەتكێشـــانی كوردســـتانی ســـووریە، حیزبـــی یەكییەتـــی خەڵكـــی ســـووریەۆ حیزبـــی یەكگرتوویی كوردستانی سووریەیان پێك هات.

لە رەوتـــی یەكەمـــین كـــۆنگرەی هاوبەشـــی ئەم حیزبـــانە، یـــانێ كـــۆنگرەی یەكیەتـــی ئەوان، لە ئـــاوریلی ســـاڵی 1993 پێـــك

هێنا. حیزبی تازەدامەزراو "حیزبی دێموکراتی یەکەی (واحد) کوردستانی سووریە" یەکیەتیی ناوزەد کرا. بە هۆی بوونی هەوڵەکانی دیکە بۆ پێکهێنانی ئیئتلاف یان بەرەیەکی هاوبەش لە گۆڕەپانی سیاسیدا کە پێویستییەکی حاشاهەڵنەگرە، بەسەدان فەرسەخ دووە.

دوو حیزبی کۆمۆنیستی سووریەش تا ساڵی 1990 ساڵی دارمانی بلووکی سوسیالیستی، مەسەلەیەکی سەبەخۆی بە ناوی "مەسەلەی نەتەوەیی کورد" نەدەناسیو ئەوانی لە باشترین شێوەدا سەر بە سەرچاوەی کێشەی چینایەتی دەزانی. بەڵێ، هەرچەند زۆرینەی ئەندامەکانی بزاڤی چەپو سوسیالیستی سووریە کوردەکان پێکیان دەهێناو هەرچەند ئەم بزاڤە لە باری سیاسییو بیرو باوەڕەوە نزیکترین لایەنگرو پشتیوانی کورد دێتە ئەژمارو لە حەقیقەتدا خزمەتگوزارییەکی بەرفراوان بۆ کوردەکان کردوە. بەڵام لە قبووڵکردنی کورد لە پێناو بەفەرمی ناسینی مافی چارونووس، مەودایەکی درێژخایەنو تەنانەت دەتوانین بڵێین کە لە هێڵی فەرمی دەوڵەتی سووریە لەبەرامبەر مەسەلەی کورد چۆتەدەر.

دۆزی کورد لە سووریە

خواستەکانی نەتەوەیی کورد لە سووریە بریتیین لە: ئازادی بەیان، ئازادی چاپەمەنی، ئازادی کۆبوونەوە گرتن، ئازادی چالاکی حیزبو ئۆپۆزیسیۆنی کوردیو غەیرە کوردی، کۆتاییهێنان بە سیاسەتی تەعریب لە تەواوی شێوازەکانی خۆیدا، کەڵك وەرگرتن لە بڵاوکراوەکان، رادیۆو تەلەویزیۆنەکان بە زمانی کوردی، پەروەردەو فێرکردن بە کوردی، دانی خەسارەت بە قوربانییەکانی تەعریبو خاوەنداریێتی دەرکراو، گەڕانەوەی عەرەبەکانیدەیەی 60و 70دا نیشتەجێ کراو لە ناوچەکانی کورد بۆ ناوچە پێشووەکانی خۆیان، بەتاڵو هەڵوەشاندنەوەی ئەو بڕیاراتەی کە لەساڵی 1967 بووە هۆی ئەستاندنەوەی شووناسو مافی هاووڵاتییبوون لە چەندسەد هەزار کورد، ئازادیی تەواویی زیندانیانی سیاسی، بە فەرمی ناسینی کورد وەك نەتەوەیی دووهەمی سووریە، بەرابەرییان دەگەڵ عەرەبەکانو دانانو گەرنتی نەدان لە یاسایی بنەڕەتی، لەم ساڵانەی دوایەدا درووشمەکانی سەرەوە بە خواستی مافی دیاری کردنی چارەنووس، خودموختاریو فیدرالیسم . هاتۆتە ئاراوە.

بزاڤی نەتەوەیی کورد لە روانگەی سیاسییەوە

بێهزاد خۆشحالی   وەرگێڕان: ئەفراسیاب گرامی